

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za noviju hrvatsku književnost

Zagreb, rujan 2013.

**LIK I LIČNOST U PROZI
KSAVERA ŠANDORA GJALSKOG**

DIPLOMSKI RAD

8 ECTS bodova

Mentor:

Dr. sc. Julijana Matanović, prof.

Studentica:

Matea Uremović

Sadržaj

1. UVOD	3
2. KSAVER ŠANDOR GJALSKI U KONTEKSTU REALIZMA	5
3. LIK, KARAKTER, OSOBNOST, FIGURA, JUNAK	12
4. RUKOVET AUTOBIOGRAFSKIH ZAPISAKA.....	14
5. POD STARIM KROVOVIMA.....	18
6. LJUBAV LAJTNANTA MILIĆA.....	24
7. ŽIVOTOPIS JEDNE EKSCENCIJE	29
8. JANKO BORISLAVIĆ	34
9. RADMILOVIĆ	41
10. OSVIT	50
11. U NOĆI.....	57
12. PRONEVJERENI IDEALI	65
13. ZAKLJUČAK	73
14. LITERATURA	76
15. SAŽETAK	79

1. UVOD

Početna ideja za temu ovoga rada prije svega krije se u osobnoj ljubavi prema realizmu. Iako se slažem s Gjalskim da uistinu dobra knjiga „svladava sve ograde i širi svoju svjetlost“¹ te da kao takva uvijek ima svoga čitatelja, nemam njegovu averziju prema razvrstavanju u razdoblja, već smatram korisnima te okvire barem u smislu poetičkih obilježja. Upravo zbog poetičkih obilježja realizma, najsklonjenija sam tomu književnomu razdoblju. Isto tako, polemiku između naturalista i realista smatram nepotrebnom, odnosno naturalizam shvaćam u službi realizma, za one autore koji žele apsolutno prenijeti i prikazati stvarnost.

Osobna ljubav prema realizmu bila je i poticaj pri upisivanju kolegija o hrvatskomu književnomu realizmu gdje je između ostalih autora (August Šenoa, Josip Eugen Tomić, Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Josip Kozarac, Janko Leskovar, Vjenceslav Novak) na popisu literature bio i Ksaver Šandor Gjalski te njegovi romani *U noći* i *Đurđica Agićeva*. Analiza ovih romana pružila je uvid u jednog dotad nepoznatog Gjalskog, u Gjalskog koji nije samo regionalni pisac i opisivač zagorskih običaja i ljudi, već Gjalskog kao društveno i politički osviještenog i aktualnog pisca svojega vremena. Upravo je ta aktualnost pobudila zanimanje za upisivanjem „ja“ u Gjalskijevim tekstovima, odnosno otkrivanje Gjalskijeve aktualnosti prizivalo je istraživanje mjesta u kojima se lik sa sigurnošću može čitati kao ličnost.

Prolaženjem kroz autorov „poetički vrt“ *modeli muških likova* bit će prikazani od *Rukoveti autobiografskih zapisaka* preko proze regionalne tematike *Pod starim krovovima* do političkih i drugih romana kao što su *U noći*, *Životopis jedne Ekscelencije*, *Janko Borislavić*, *Radmilović*, *Osvit*, *Pronevjereni ideali* i *Ljubav lajtnanta Milića*.

Čitajući Gjalskijeva djela, posebice autobiografije, i proučavajući literaturu o njemu, dobila sam osjećaj da sam, osim književnika i političara Gjalskog, upoznala Gjalskog kao običnog čovjeka, službenika, oca, djeda. Tome je posebno pridonio tekst *Priče iz djetinjstva* Marije Makuc Pojatine² koja opisuje nekoliko posjeta Gredicama i „onkla Ljubu“ koji ih dočekuje i djevojčici Mariji pokazuje imanje i mjesta o kojima je slušala u majčinih pričama iz djetinjstva.

Konačna tema bila je definirana nakon otkrivanja činjenice koliko je Gjalski zapostavljen u redovnim školskim i studijskim programima, te koliko studenti malo znaju o piscu koji je ne samo živio nego i aktivno stvarao u dva stoljeća. Iako se o „zapostavljenosti“ Gjalskoga u

¹ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1996., str. 212.

² Makuc Pojatina, 1998., str. 222. – 228.

stručnim krugovima ne može govoriti, dapače, mnogi su radovi posvećeni analizi Gjalskijevih djela, ovaj sam rad odlučila napisati u svrhu svojevrsnog „ispravljanja nepravde“ koja je počinjena prema ovomu piscu kroz školske i studijske programe.

2. KSAVER ŠANDOR GJALSKI U KONTEKSTU REALIZMA³

Realizam je književnopovijesno razdoblje koje se u europskim književnostima začinje tridesetih godina i traje, kao razmjerno čvrsta stilaska formacija, do osamdesetih i devedesetih godina devetnaestoga stoljeća. Iako o realističkim usmjerenjima u književnosti možemo govoriti od najstarijih vremena do današnjih dana, sredina 19. stoljeća, kad su se podudarila osviještena poetička htijenja s književnom proizvodnjom, smatra se vrhuncem realističke književnosti.

Književnopovijesno razdoblje realizma u svojim poetičkim načelima odstupa od prethodnoga, romantičkoga razdoblja. Nastajanje realističke koncepcije književnosti istodobno je bitnim pomacima što se zbivaju u filozofiji i znanosti – pojačano zanimanje za prirodne znanosti i jačanje pozitivističke filozofije odredili su i književno poimanje realizma. Pojam realizma svoje je značenje dobio u teorijskim raspravama što su se u području slikarstva i književnosti tridesetih godina prošloga stoljeća vodile u Francuskoj. Prvim teoretičarom realizma možemo smatrati Champfleuryja koji je svoje poimanje realizma iznio u nizu članaka tiskanih 1857. godine u zbirci *Realizam*. U njima Champfleury zacrtava poetiku realističkog romana i suvremenom piscu nudi model pisanja – istraživanje, ankete, fotografsku i stenografsku tehniku. Osnovno je obilježje realističke poetike naglašavanje odnosa književnosti i zbilje. Od Aristotelova pojma *mimesis* u književnoj teoriji i filozofiji neprestano su se vodile rasprave o odnosu književnosti i zbilje, o mogućnosti da književnost „prikaže zbilju onakvu kakva ona jest.“ Teoretičari realizma zahtijevaju od pisaca da prikazuju stvarnost na vjerodostojan način, objektivno i bez osobne pristranosti. Vjera u napredak znanosti i mogućnosti znanstvene, objektivne spoznaje svijeta poduprla je i takva kretanja u području književnosti. Stoga i realistički pisac vjeruje da u književnosti postoje načini objektivnoga i istinitog prikazivanja stvarnosti. Unutar književnosti tu zadaću najprikladnije može ispuniti roman svojim metodama opisivanja i pripovijedanja. Realistički pripovjedač najčešće je „objektivan“, iskazan glasom u trećem licu i nenazočan u radnji; fabula realističkog romana slijedi kronološki red zbivanja, a događaje međusobno povezuje čvrstim uzročno-posljedičnim odnosima; motivacija likova proizlazi iz njihovih karaktera te sklopa socijalnih okolnosti u kojima djeluju.

³ Teorijski tekstovi o realizmu parafrazirani su prema: Zlatar, 2003., Skok, 2003. i Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knj 2., Realizam*. 1995.

Naraštaj pisaca predvođen Eugenom Kumičićem, Antom Kovačićem, Ksaverom Šandorom Gjalskim, Josipom Kozarcem, Vjenceslavom Novakom i Silvijem Strahimirom Kranjčevićem – svi rođeni krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina – a koje je književna povijest prepoznala kao glavne nositelje hrvatskog realizma, u književnosti se pojavljuju gotovo istodobno: kada smrt 1881. godine odnosi Augusta Šenou.

Razdoblje hrvatskog realizma traje samo desetak godina, tj. od Šenoine smrti 1881. pa do početka posljednjeg desetljeća 19. stoljeća. Postavljanje granice razdoblja hrvatskog realizma između 1880. i 1890. treba shvatiti vrlo fleksibilno budući da su prisutne razlike u stvaralaštvu između početnih godina razdoblja i njegova kraja. Tek što je nastao, realizam je počeo doživljavati svoje stilsko-formacijsko raspadanje. Tipični i zreli plodovi realističke književnosti produžit će se duboko u razdoblje moderne. Unatoč tomu što se početkom devedesetih godina pojavljuju modernističke tendencije, možda najzrelija realistička ostvarenja nastaju na kraju, odnosno na prijelazu stoljeća (Primjerice Novakovi *Posljednji Stipančići* iz 1899. godine).

Počeci razdoblja u znaku su prevladavanja romantičarskih stilskih karakteristika, a već polovicom osamdesetih počinju prevladavati elementi kritičkog realizma: obračunavanja s plemstvom, nepoštedna kritika cijeloga društva vrlo često tonom ironije ili satire, kasnije i psihološko portretiranje junaka – pisci se usmjeruju na prodore u psihu i u unutarnje svjetove junaka. Razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti nije cjelovito po svojoj stilsko-formacijskoj karakteristici, odnosno to je još uvijek razdoblje miješanja raznih stilskih postupaka u kojemu samo prevladava realistički postupak i to u najboljih autora koji su dali ton i naziv tomu književnomu razdoblju.

U sklopu beletrističkog stvaralaštva, a s obzirom na žanrovsku podjelu, u razdoblju realizma najviše se razvijaju pripovijetka i roman, zamjetno manje poezija, a dramsko je stvaralaštvo relativno najsiromašnije.

U početnoj se fazi toga kritičko-realističkog naraštaja kao središnje pitanje nametnulo rješavanje složenih društvenih problema Hrvatske pa pojedinac kao individualna ličnost uopće nije bio važan, već je bio samo reprezentant i svojevrsna personifikacija političkih ideja i stranaka ili tipičan predstavnik svojega staleža. Roman je bio najpogodnija književna vrsta u kojoj su se ti problemi rješavali. Zbog nastojanja da se iznese što više građe i dobije sveobuhvatnija slika događaja, pisac realističkog romana iznimno važno mjesto namjenjuje fabuli, pri čemu zanemaruje prodor u dubinu ili temeljitiji zahvat u psihologiju junaka. Problemi se uočavaju panoramski, a ideja djela postaje važnijom od sudbine pojedinca –

nositelji radnje nerijetko su posve podređeni simbolu ideje i ostaju njezinom ilustracijom, ali bez individualnih oznaka: glavni je junak narod, a ne pojedinac.

Tematska usmjerenost bilo na nacionalnu, bilo na socijalnu problematiku (s vidljivim nastojanjem da se piše što je moguće realnije i unutar živih činjenica) uvjetovala je veliku raznolikost motiva kao i regionalno obilježje hrvatske književnosti osamdesetih godina. Autori su najčešće ostajali vezani za sredine iz kojih su potekli, vraćali im se tražeći inspiracije u dobro poznatim ambijentima i pejzažima svoje mladosti, najsigurnije se krećući u njima. Stoga se u tom književnom razdoblju za poznate književnike vežu i obilježja određenih hrvatskih regija; primjerice Hrvatsko zagorje obuhvaćeno je djelima Ante Kovačića i Ksavera Šandora Gjalskog, Slavonija djelima Josipa Kozarca, Istra i Hrvatsko Primorje djelima Eugena Kumičića i Vjenceslava Novaka.

Unatoč toj zatvorenosti pojedinih pisaca u vlastite zavičajne prostore, među njima nema većih odstupanja u tematskim preokupacijama, odnosno zapažaju slične ili istovjetne društvene pojave i procese. Jedno od središnjih pitanja bilo je uočavanje i analiza odnosa Mađara i Austrije te Talijana prema Hrvatskoj, kao i pitanje međusobnih odnosa u političkim strankama. Druga važna tematska cjelina hrvatskih realista vezana je za razmatranje i raščlambu socijalne problematike hrvatskog društva osamdesetih i devedesetih godina – pitanja gospodarskog razvoja, problem odlaska stanovništva iz sela u grad i obratno i sl. Jednako zanimljiv problem bila je tematika propadanja plemstva, koje je postupno ali sigurno nestajalo s društvene scene, te su toj problematici brojni realisti dali svoj udio s vlastitih staleških pozicija, pri čemu se među najzapaženije ubrajaju i oni najplodniji iz tog razdoblja: Vjenceslav Novak i Ksaver Šandor Gjalski.

Društvene i političke prilike od osamdesetih godina do kraja stoljeća osobito su složene i zaoštrene, kako zbog težnji da Hrvati postanu modernom nacijom, tako i zbog mađariziranja i koloniziranja Hrvatske. Riječ je, prije svega, o onih dvadeset godina (1883. – 1903.) vladavine Khuena Héderváryja na banskoj stolici u Zagrebu – vrlo prepredenoga i vještog političara koji je, uspješno provodeći svoju politiku *divide et impera* (razdvoji pa vladaj), doveo Hrvatsku, i u političkomu i u ekonomskom smislu, na rub propasti. Ostvarenju te lukave krilatice umnogome su pripomogle i nepoštedne borbe među hrvatskim političkim strankama, što je samo pogodovalo Khuenovim namjerama. Pridodamo li svemu tome i velike promjene što se počinju događati u društvenoj strukturi Hrvatske (primjerice agrarna reforma, propadanje plemstva), vidimo da je riječ o krajnje složenoj situaciji u državi.

Na razvoj hrvatske književnosti u tima politički složenima osamdesetim godinama, na njezino usmjeravanje prema realizmu, presudnu je i izravnu ulogu imala Stranka prava s

Antom Starčevićem na čelu, koja se jasno opredijelila za opciju samostalne i neovisne hrvatske države. Radikalna pravaška koncepcija kritiziranja i negiranja svega postojećega suprotstavila se narodnjačkim, *strossmayerovskim* intencijama i određenom shvaćanju prosvjetiteljsko-didaktičke uloge književnosti. Postavljajući kao temelj svojeg programa oštru kritiku postojećeg stanja u Hrvatskoj, pravaši – a među njima i najvažniji pisci hrvatskog realizma (Eugen Kumičić, Ante Kovačić, Ksaver Šandor Gjalski) – očekuju od književnosti da beskompromisno realno i kritički uđe u raščlambu društvenoga i političkoga aktualnoga života Hrvatske, opredjeljujući se tako jasno za poetiku realizma, a protiv prosvjetiteljske i idealizirajuće *strossmayerovske* koncepcije i shvaćanja smisla književnosti. Takvo shvaćanje funkcije književnosti razlogom je da i pri omeđenju razdoblja realizma u hrvatskoj književnosti primjenjujemo drukčije kriterije od onih kojima se to književno razdoblje određuje u nacionalno slobodnim i velikim literaturama u kojima su temeljni kriteriji za određenje realističke epohe stilske karakteristike djela, za razliku od generacijskih i tematskih kriterija koji su odlika omeđivanja hrvatske realističke epohe.

Samo desetak godina poslije Šenoine smrti pojavljuju se djela kojima književna povijest periodizacijski obilježava početak razdoblja moderne, no ta djela nisu označila kraj realističke paradigme, već upravo suprotno – tijekom posljednjeg desetljeća 19. stoljeća nastaju ponajbolja djela hrvatskih realista.

Prethodna generacija predvođena Augustom Šenoom najavljivala je putove kojima će krenuti pisci osamdesetih i devedesetih godina i upravo ta činjenica bila je uzrokom da u naraštajnom prijelomu nije došlo do međugeneracijskog razmimoilaženja oko shvaćanja smisla i zadaće književnosti. No u generaciji realista ipak je došlo do sukoba, točnije do žestokih polemika oko poimanja realizma i naturalizma.

Šicel ističe kako je polemika nastala kao odjek traženja uzora među piscima vodećih europskih literatura. Polemiku o tome kojemu se književnomu pravcu prikloniti u suvremenom stvaralaštvu otvorio je Eugen Kumičić člankom *O romanu*, a kao prvi i najgorljiviji oponent Kumičićevu pledoajeu za naturalizam, javio se Josip Pasarić. Temeljne razlike u shvaćanju funkcije književnog djela između tzv. realista i tzv. naturalista svode se na dvije bitne odrednice. „Naturalisti“ traže istinu i samo istinu, povratak naravi bez naglašene poruke ili tendencije. Protivnici pak naturalizma kao temeljnu zamjerku poklonicima naturalizma iznose da oni nemaju osjećaja za čudorednost, moral, etiku, kao ni za

optimističku viziju budućnosti.⁴ Zaključno Šicel ističe da je ovaj spor oko realizma i naturalizma u svojoj srži bio donkihotovske naravi.

Književno se stvaralaštvo, s druge strane, u razdoblju od osamdesetih godina pa do prijelaza stoljeća, razvijalo od šenoinske romantično-realističke poetike i njegovih djela u pretežno nacionalno-etičkoj funkciji, preko razdoblja „poetskog“ realizma, kao i djela s naglašenijom psihološkom motivacijom postupaka glavnih junaka, ali i do kritične, društvenopolitičke analitički opredijeljene literature. Bez obzira na neliterarne kriterije granica hrvatskoga realizma, naraštaj pisaca koji potkraj sedamdesetih godina ulazi u književnost povezuje težnja da se kritički osvrnu na svoje vrijeme, kao i pokušaj da literarno odgovore na važne društvene probleme onoga vremena poput nacionalnog pitanja, fenomena propadanja plemstva, socijalne problematike. Te su tri skupine problema ujedno i tematski krugovi koji dominiraju hrvatskom književnosti od kraja sedamdesetih pa do devedesetih godina – vremena kada istodobno počinje intenzivan prodor modernističkih strujanja i, istovremeno, prerano raspadanje tek stvorene realističke stilske formacije. U takvoj klimi i takvom ozračju djeluje Ksaver Šandor Gjalski.

Pravim imenom Ljubomil Tito Josip Franjo Babić rođen je 26. listopada 1854. u zagorskoj plemićkoj kuriji Gređice kod Zaboka u staroj hrvatskoj plemićkoj obitelji. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Varaždinu, a zatim studirao pravo u Zagrebu i Beču gdje je 1874. i dovršio studij. Dvadeset godina službovao je kao „vječni pristav“⁵ po mnogim gradovima u državi – Virovitica, Pakrac, Osijek, Koprivnica, Sisak, Sušak i Zagreb. Nakon što mu je objavljen članak o činovničkom pitanju u Gjalskom se pobudila želja da vidi štampanu i svoju pripovijetku te je tekst anonimno poslao uredniku Vijenca koji je 1884.⁶ godine i štampao *Illustrissimusa Battorycha*. Nakon toga Gjalski postaje obilno produktivan. Zbog tako plodne i osebujne bibliografije donosim pregled važnijih djela⁷ kroz tematske krugove koji su zaokupljali našeg pisca.

Prvi tematski krug obuhvaćaju pripovijesti sa zagorsko-plemenitaškim motivima i opisima zagorskih kurija: pripovijest *Maričon* (1884.), roman *U novom dvoru* (1885.), zbirka pripovijedaka *Pod starim krovovima* (1886.), roman *Na rođenoj grudi* (1890.), zbirke

⁴ Podrobnije o polemici vidi u: Šicel, *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knj 2., Realizam*. 1995., str. 9. – 14.

⁵ Prema <http://hjp.novi-liber.hr/> pristav jest „pomoćni sudski ili upravni službenik“.

⁶ Usp. Štampar, 1998., str. 15.

⁷ Za pregled Gjalskijeve bibliografije poslužio je Štamparov tekst *Ksaver Šandor Đalski (1854-1935.) Usp.* Štampar, 1998., str. 15. – 19.

pripovijedaka *Iz varmeđinskih dana* (1891.) i *Diljem doma* (1899.). Usporedo s tim Gjalski iznosi svoje misli o suvremenomu, ekonomskom, političkomu i kulturnomu životu. Drugi tematski krug obuhvaćaju politički i povijesni romani: *U noći* (1886.), *Osvit* (1892.), pripovijest *Životopis jedne Ekscelencije* (1898.), *Za materinsku riječ* (1906.), *Dolazak Hrvata* (1924.), *Pronevjereni ideali* (1925.). Paralelno s političkim i povijesnim temama Gjalski se bavi pojedincem, suvremenim intelektualcem i pokušava prodrijeti u psihu junaka: *Janko Borislavić* (1887.), *Durđica Agićeva* (1889.), *Radmilović* (1894.). Posljednji tematski krug obuhvaćaju pripovijetke s mističnim, okultističkim temama: *San doktora Mišića* (1890.), *Mors* (1897.), *Tajinstvene priče* (1913.), *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke* (1923.), *Sasvim neobični i čudnovati doživljaj illustrissimusa Šišmanovića* (1927.).

Godine 1903. preuzeo je uredništvo književnog časopisa *Vienac*, bio je član JAZU i predsjednik Društva hrvatskih književnika. Političko je djelovanje započeo kao pravaš, a nastavio kao *strossmayerovac*. Biran je za zastupnika u Hrvatskomu saboru, i to na listi Hrvatsko-srpske koalicije i u Ugarsko-hrvatski sabor u Pešti. Bio je veliki župan zagrebački i član Privremenoga narodnog predstavništva u Beogradu.⁸ Umro je 9. veljače 1935. u Gredicama u koje se vratio kako bi u starosti uživao u ljepoti kurije koja ga je osvojila još kao dječaka.

Iz godina rođenja i smrti vidimo da Gjalski stvara na prijelazu stoljeća. Upravo je ta činjenica važno obilježje njegova stvaralaštva. Gjalski je, naime, surađivao i sa Starima i s Mladima. On nije ostao u stilskim granicama epohe u kojoj je počeo stvarati, već je osjetio duh nova vremena i svoje tekstove prilagodio modernističkim strujanjima. Gjalski je svrstan u realizam iako je posljednja djela objavio 1920-ih. Posavac ističe kako je činjenično stanje da je Đalski znatan broj svojih djela napisao u doba Moderne, u razdoblju od početka 90-ih godina 19. stoljeća pa do 1910. Osim toga, ne samo što je živio u to doba, već je aktivno sudjelovao u zbivanjima Moderne pa prema tome njegova književnost pripada ne samo kalendarski nego i tipološki u dva književnopovijesna razdoblja.⁹ Budući da je Gjalskijev književni postupak stabilan, Posavac ističe kako nema većih razlika između djela nastalih u realizmu i onih što pripadaju kasnijemu razdoblju, no općenite stilsko-tematske osobitosti pokazuju da (prvi) dio Gjalskijeva opusa pripada realizmu, ali da ostali rad poprima crte Moderne. Konačno Posavac naglašava da „niti su epohe razrješive u jednoznačni, no ipak uvijek prisutni od-do, niti su jednoznačne i jednostruke“ (Posavac, 1998., str. 219.) pa zato ni

⁸ Šicel, *Gjalski*. 1984., str 12. / 13.

⁹ Usp. Posavac, 1998., str. 203. / 204.

pojedini opusi ne moraju biti upućeni na samo jedno razdoblje u strogom, neelastičnom ili-ili zbog čega je Gjalskijev opus odraz zbiljskog kretanja povijesti.

3. LIK, KARAKTER, OSOBNOST, FIGURA, JUNAK

Kao što je već spomenuto, socijalna problematika (problem odlaska stanovništva iz sela u grad i obratno), propadanje plemstva te nacionalno pitanje bile su teme koje zaokupljale realiste. Oni su književno stvaranje shvatili kao obvezu i priliku da umjetničkom riječju progovore o aktualnim događajima, bilo političkim, bilo društvenim.

Zbog tako shvaćene zadaće Šicel ističe kako su “glavni likovi uglavnom tipični junaci – nosioci određenih ideja, a tek u drugoj fazi realizma (90-ih godina 20. stoljeća) počinju se javljati tendencije razbijanja tzv. kolektivnih tema i tipičnih junaka, zatim prikazivanja protagonista romana ili pripovijedaka samo kao personifikacija političkih, nacionalnih i staleških ideja, a sve se više socijalna ili nacionalna motivacija postupaka junaka zamjenjuje psihološkom motivacijom u smislu analize literarnog lika kao individualne ličnosti, odnosno kao karaktera u razvoju.“ (Šicel, *Pod starim krovovima K. Š. Gjalskoga*. 1993.)

Realistički lik mora biti uvjerljiv, mora podsjećati na stvarnog čovjeka i u isto vrijeme mora biti individualiziran, poseban, različit od drugih. Važno je pri tomu naglasiti da je realistički lik, iako individualiziran, višedimenzionalan, promjenljiv i prikazan u svom razvoju, a da je fabula podređena upravo otkrivanju društvenih, psiholoških i intelektualnih slojeva lika. S druge strane, realistički pripovjedač teži distancirati se od stvarnih likova, od svijeta književnog djela, kako bi mogao objektivno pripovijedati. Iz tog razloga u realizmu prevladava forma pripovijedanja u trećem licu, no i u slučajevima kada je pripovjedač prisutan u prvom licu objektivnost je osigurana pripovjednim tehnikama.¹⁰ Ovime se otvara pitanje odnosa lika i ličnosti na koje će se u ovomu diplomskom radu, analizom središnjih uloga pojedinih likova, pokušati odgovoriti.

Prije svega, važno je definirati osnovne pojmove, kao i razlike među njima. Gajo Peleš ističe kako se često u analizi historijskih romana likovi izravno uspoređuju s ličnostima ili mogućim povijesnim situacijama na koje se prozni tekst odnosi. Ova je opservacija važna zbog analize Gjalskijevih povijesnih i političkih romana, ali i zbog definiranja odnosa lika i ličnosti. Na taj način likovi se uspoređuju s povijesnim ili historijskim činjenicama¹¹ koje se izravno uspoređuju s izdvojenim dijelovima značenjskog sustava, s izvanknjiževnom zbiljom, odnosno vjerojatnost lika biva odmjerena sukladno povijesnoj ličnosti, a ne prema funkciji u

¹⁰ Parafrazirano prema: Wikipedija, 2013.

¹¹ Povijesna bi činjenica, kaže Peleš, bila podatak koji je neosporiv: datumi, dokumenti, iskazi i dr., dok bi historijska činjenica bila interpretirani, elaborirani povijesni podatak. Usp. Peleš, 1982., str. 43.

strukturi u kojoj se nalazi. U toj činjenici da se liku traže korelacije izvan konteksta Peleš pronalazi opravdanje za mnoge promašene zaključke o značenjskim dimenzijama lika.

Peleš lik naziva znakom¹² osobnosti koji je kao takav sastavni dio složene strukture sačinjene od tematskih i izražajnih sastavnica. Nadalje kaže da promatramo li lik u sklopu tematskog sustava određene književne strukture, zapaziti ćemo da osobni znak dobivamo u sjecištu ontoloških, socioloških i psiholoških nizova. Lik je prema tome moguće pratiti u njegovu fabularnomu razvitku, određujući ga u svakom segmentu dotad danim obilježjima, ili kao cjelovit znak koji se dobiva završetkom teksta, zatvaranjem književne zbilje u kojoj je on bio djelotvornom sastavnicom.

Osim što je definiran kao osobni znak, lik može postati i simbolom. Preduvjet toj mogućnosti jest da ostanemo pri prethodnoj tvrdnji da lik jest znak. Peleš naglašava da je lik znak upravo zato što je dio jednog u sebe zatvorenog reda u kojemu dobiva svoje puno značenje. No, izvučemo li ga iz tog reda on se u svojoj suštini mijenja, prestaje biti ono što je u tom znakovnom sustavu i postaje simbolom – samostalnom značenjskom vrijednošću koja u neknjiževnom tekstu nastaje u nefabularnoj tvorbi gdje se javlja individualna značajka kao opća odrednica za zaključak uopće.

Takva individualna značajka priziva na usporedbu za zbiljskom osobom pa, tvrdi Peleš, taj element nazivamo simbolom, odnosno govorimo o ličnosti, ne o liku. Da bi se razradile razlike između lika i ličnosti, odnosno znaka i simbola Peleš se služi strukturama koje imaju zajedničkih crta, romanom i memoarom. Detalji razrade bit će oprimgjereni kasnije na Gjalskijevim djelima, romanima i, nazovimo ih tako, memoarskim pripovijestima.

Budući da je cilj ovoga diplomskoga rada prikazati modele, kako lika, tako i ličnosti, u analizi autobiografskog diskursa Ksavera Šandora Gjalskog umnogome mi je, osim Peleševa teksta, pomogao rad Helene Sablić-Tomić¹³, čiji je cilj pokazati na koji način književna djela označena autobiografskim diskursom Ksavera Šandora Gjalskog komuniciraju s književnopovijesnim kontekstom te preko kojih je kategorija Gjalski realizirao osjećaj osobnoga identiteta, ali i studija Istvána Lőkösa¹⁴ u kojoj je dao jednu kroatističko – hungarološku analizu Gjalskoga i njegova opusa.

¹² Više o semiologiji (znaku) i semiotici (ikonama, indeksima i simbolima) vidi u djelima Ferdinanda de Saussurea i Charlesa Sandersa Pierca.

¹³ Sablić-Tomić, H. (Travanj 2000.). *Autobiografski diskurs Ksavera Šandora Gjalskog*. u *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu.*, str. 97. - 112.

¹⁴ Lőkös, I. (2010.) *Pristupi Gjalskom*. Zagreb: Matica hrvatska.

4. RUKOVET AUTOBIOGRAFSKIH ZAPISAKA

Ovaj tekst u okviru Gjalskijeva autobiografskog diskursa prema Sablić-Tomić pripada prvome od tri modela tekstova – autobiografskim zapisima u užem smislu. Osim *Rukoveta* u ovu skupinu tekstova pripada i *Moj životopis* te fragmenti *Iz dnevnika*. Ove tekstove, prema Sablić-Tomić, odlikuje činjenica da osim naratološke osobine imaju i kulturološku pretpostavku autobiografije koja se ogleda u oblikovanju modernog individuuma. Naratološke osobine pomoću kojih se odražava različitost ove skupine tekstova naspram konteksta jesu pozicija prvog lica i način oblikovanja osobnog identiteta.¹⁵

Rukovet autobiografskih zapisaka pojavljuje se kao posljednja *priča* zbirke *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijesti* 1923. godine. Sukladno maloprije spomenutim naratološkim osobinama, Gjalski se pojavljuje kao pripovjedač u prvom licu jednine, a tekst strukturira kroz dvije narativne cjeline. Prva narativna cjelina obuhvaća društveno povijesni kontekst, dok u drugoj Gjalski problematizira vlastitu književnu poetiku.

Prva cjelina otkriva poziciju subjekta, u ovom slučaju i lika i ličnosti, u javnom i privatnom životu. Funkcija prikazivanja javne razine jest u stvaranju konteksta, odnosno u funkciji prikazivanja socijalne i društvene situacije vremena o kojemu subjekt govori. Budući da i sam subjekt naglašava kako je „davnim davno bio zamoljen i nešto napisao k svome životopisu“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 163) te da su „mnoge godine od onog prvog puta protekle“¹⁶ možemo zaključiti kako subjekt sada piše s većom količinom iskustva iako je *Za moj životopis* pisao iz pozicije već zrelog autora od 44 godine.

Budući da je ovo autobiografski tekst, činjenica što uspoređujemo i poistovjećujemo lika s ličnošću na koju se odnosi neće rezultirati promašenim zaključcima o liku kao što je to u situacijama kada analiziramo historijski roman, a koje oprimjeruje Peleš u svojoj studiji.¹⁷

Društveno povijesni kontekst koji nam Gjalski nudi u prvoj narativnoj cjelini započinje podacima o rođenju, o ocu i majci te o Gredicama, točnije o povijesti Gredica.¹⁸ Nakon povijesti Gredica Gjalski opisuje utjecaj koji je na njega ostavilo to zemljište, a nakon toga donosi izvještaj o svojem školovanju koje je teklo od informatora Matkovića, preko pučke škole i gimnazije do „bečke univerze.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*.

¹⁵ Sablić-Tomić, 2000., str.

¹⁶ Točnije, dvadeset i pet godina. Riječ je, dakako, o autobiografskomu zapisu *Za moj životopis* iz 1898. godine.

¹⁷ Usp. Peleš, 1982. str. 44.

¹⁸ Kronologija Gredica potanko je opisana na stranicama 164., 165. i 166. Usp. Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 164., 165., 166.

1923., str. 182.) Kroz svojevrstan katalog profesora s kojima se susretao i koji su mu ostali u lijepom sjećanju, dobivamo uvid u razvoj Gjalskijeve ličnosti, kao i informacije o literaturi s kojom se susretao.

„Ja sam marljivo – veoma marljivo polazio dvorsku i sveučilišnu biblioteku. I prije i poslije podne sjedio sam u čitaćim dvoranama. Dakako, čini mi se, da osim Ungerova privatnog prava nisam uzimao pravničke knjige u ruke. Uzimao sam najviše historijska djela u stilu Buckleove »Povijesti civilizacije u Engleskoj«, zatim filozofska djela i naravoslovne knjige, jer me vanredno zanimala Darwinova teorija. ... Baš u te bečke dane, gdje me je toliko mučila nostalgija za mojim očinskim domom, dopade mi u ruku zbirka Turgenjevljevih romana i raskaza, dakako u njemačkom prijevodu, jer onda još nisam čitao ruski. Ja sam Turgenjeva još doista kao dječarac čitao...“¹⁹

Budući da je ušao u državnu službu, česta premještanja bila su mu svakodnevica te je na taj način upoznao mnoga mjesta i puno putovao. Od Koprivnice, Osijeka, Virovitice, Pakraca preko Siska, Šida i Sušaka do Zagreba, tj. Gredica. U pozadini putovanja iz jednog mjesta u drugo nazire se i intimna strana subjekta koja posebice dolazi do izražaja na mjestima gdje se spominju i opisuju žene. Osim informacije da se u Virovitici vjenčao Vilmom Gonnerovom, Gjalski kao „veliki, posebni čar, što ga je imao Beč“ za njega, ističe „njegove krasne, dražesne i mile Bečanke.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 188.)

Problematiziranje vlastite književne poetike i tematiziranje samoga sebe započinje opisom umirovljenja i odlaska na Gredice. Budući da su Gredice bile nepresušan izvor motiva, upravo su u okviru te tematike nastali prvi Gjalskijevi rukopisi. Iako je, kako sam kaže „kroz godine i godine sazidao i podizao“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 204.) zid prema izdavanju vlastitih beletrističkih radova, u trenutku slabosti poslao je crticu *Illustrissimus Battorych* pod pseudonimom i na taj način „zapao u kolo literata.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 205.)

U drugom narativnom dijelu Gjalski spominje svoje preostale literarne radove, prijevode svojih djela, kritike, pohvale i dedikacije, no najzanimljiviji je dio u kojem govori o vlastitoj književnoj poetici.

¹⁹ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 186.

„I jest – u svom literarnom radu ja nisam nikad išao za tim, da slijedim propise i zahtjeve ove ili one literarne struje. Nije mi ništa ogavnije nego ono dijeljenje i klasificiranje po raznim literarnim strujama i školama ili razdobljima. ... Ja sam svoj literarni rad glavno stavljao uvijek u službu nacionalnoga života i njegova napretka, pa sam naravski morao biti tendenciozan. Pa i u najnovije vrijeme tendencija mi je opet utisnula pero u ruke, da ustanem protiv svega onoga, što toliko gadno i toliko jako krvari i onemogućuje, da stignemo što prije cilj narodnog ujedinjenja, da postanemo što prije korisni radnici i pregaoci kod podizanja kulture i onih blagoslovnih sila, što ih kultura čuva u svojim grudima.“²⁰

U ovomu tekstu nije uspostavljena kronologija događaja, odnosno u glavni tijek pripovijedanja umeću se nove priče: „Ovdje neka mi bude dopuštena mala digresija, makar ne pripada k predmetu.“²¹ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 179.). Osim ovoga primjera, možemo reći da je čitav dio nakon umirovljenja do ulaska u politiku svojevrсна digresija koju je potaknulo sjećanje na Gredice i crticu s gredičkim motivima jer nakon toga i sam kaže: „Već mi se previše otegnulo ovo moje sjećanje na teške i žalosne prošle dane, pa stoga moram da se sustavim i da ne pričam svojih uspomena sa putovanja po tuđini.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 213.)

Budući da je za svoja djela doživio napade, tj. kritike, kao i činjenica da je prva poslana crtica *Illustrissimus Battorych* završila u smeću, možemo reći da čitav popis studija, dedikacija, prijevoda i proslava obljetnica funkcionira kao odgovor na recepciju vlastitih djela, a čitav životopis kao preuzimanje odgovornosti za svoja djela, što u konačnici svjedoči o potrazi za vlastitim identitetom.

„Godine 1912. odlučio sam se na izdanje sveukupnih svojih djela te sam stvar predao u posao dioničkoj tiskari u Zagrebu. Stvar nije loše započela, ali buknu li godine 1914. rat posve je zaustavio poduzeće, pa sam i kod toga kano svagdje drugdje zlo prošao. No to mi je izdanje pokazalo, da sam svojoj književnosti napisao malo ne malu biblioteku. Za to doista nisam postigao ni materijalne koristi ni moralne zadovoljštine, ali sam dobio

²⁰ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 212. / 213.

²¹ Digresija o pripovijedanju cara Konstantina o doseljavanju Hrvata na jug.

vlastito uvjerenje, da sam vjerno i stalno služio u svom životu modernom Trojstvu: Istini, Pravici i Ljepoti.“²²

Ovaj nam tekst već na samome početku pokazuje kako Ksavera Šandora Gjalskog ne možemo vezati uz poetiku samo jednoga stilskoga razdoblja ili ga svrstavati unutar jednoga periodizacijskoga poglavlja. Osim što autor to sam naglašava²³, na to nam, tvrdi Sablić-Tomić, ukazuje i narativna strategija teksta kao otvorene strukture spremne stupiti u dijalog, a koja je tipična za tekstove koji žele nositi oznaku *moderan*.

²² Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923. str. 212.

²³ Usp citat br. 20.

5. POD STARIM KROVOVIMA

BATORIĆ, KOJI BI ZA SLIČNIH PRIGODA REDOVNO S DNEVNE POLITIKE PREŠAO NA HVALU STARIH DANA A ODATLE NA DJEDOVE SVOJE, I SADA ZAVIKNE ...

Zbirka *Pod starim krovovima* u svim analizama Gjalskijeva djela zauzima posebno mjesto. Svi se proučavatelji i kritičari Gjalskijeva opusa slažu kako je ova zbirka najbolje piščevo ostvarenje, točnije da su pripovijetke iz ove zbirke „vrhunski umjetnički dometi.“²⁴ Motivi ove zbirke svoje temelje imaju u Gjalskijevoj ljubavi prema rodnome kraju; ljubavi koju on ističe u više navrata. U *Rukoveti autobiografskih zapisaka* opisuje povijest imanja, a potom i utjecaj koji je ono ostavilo na njega.

„U tim Gredicama počeo je moj život i ako sam doista što god privrijedio knjizi, to je zacijelo glavno zasluga Gredica i svih onih divnih krasota, onih dragih čara, onog vječnog šaputanja i miljenja svakojakih starih priča i starih uspomena, što se od svakoga kuta, od svakoga zida, od svakoga drveta sipa kano miris sa cvijeta ili kano plava zraka sa mjeseca na tamno-modrom nebu. ... I zbilja u mnogim mojim radovima imade gredičkih tragova, u nekojima sam ih uzeo za model, a gotovo svaki opis, svaki crtež kakove ljepote u prirodi i krajini, nije nego spomen na rođenu domaju, na krajeve i okoline, što mi pred dušu stale od njezina prvog svitanja, od njezina prvog nastajanja.“²⁵

U tekstu *Za moj životopis* objašnjava što ga je potaknulo da napiše zbirku, odnosno da literarno izrazi ljubav prema zavičaju. „Kad sam uzeo pero u ruke da pišem »Stare krovove«, bila mi je želja da predstavim i originalnost naše stare hrvatske kurije i opet da naslikam onu nježnu poeziju što lebdi nad dragim zagorskim krajem, također pak da prikazem hrvatsku dušu.“²⁶

Osim pejzažnog utjecaja imanja, Gredice su na Gjalskog imale i socijalni utjecaj. One su bile mjesto susreta raznih posjetitelja i gostiju Gjalskijeva oca te je na taj način Gjalski od prvog djetinjstva viđao mnogo ljudi i slušao njihova razmišljanja, rasprave i polemike.

Gjalski svoju zbirku podnaslovljuje „zapisi i ulomci iz plemenitaškoga svijeta“ te već iz tog određenja možemo razlučiti da se radi o manjim pripovjednim formama. Sve se crtice

²⁴ Šicel, *Gjalski*, 1984., str. 91.

²⁵ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 166.

²⁶ Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str. 358.

nižu oko *illustrissimus* Batorića i svaka predstavlja cjelinu za sebe, no istovremeno su, upravo likom Batorića, sve međusobno povezane. Šicel ističe kako Gjalski, da bi postigao cjelovitost zbirke, primjenjuje tehniku tzv. „uokvirene“²⁷ zbirke novela koju, osim središnjeg lika, održava sveznajući pripovjedač. Sveznajući pripovjedač onaj je koji nas uvodi u plemenitaški svijet zgodom iz sabora u uvodnome dijelu zbirke kojom je „ostvarena puna predispozicija za tipičnu uokvirenu zbirku novela“²⁸.

Zbirka počinje novelom *Illustrissimus Battorych* čija je kompozicijska shema prema Šicelu, kao u većini pripovjedaka, podijeljena na četiri komponente: a) oznaka mjesta i vremena radnje, b) upoznavanje junaka i njegove pretpovijesti, c) karakterizacija junaka smještenog u atmosferu mjesta i vremena radnje, i d) završetak koji je izvan dosadašnjeg vremenskog toka radnje, ispričan samo kao pripovjedačev komentar i izvještaj o sudbini junaka.²⁹ Doista tako i upoznajemo Kornela. Prije samog opisa junaka, pripovjedač nas dužim vanjskim opisom plemićke kurije Brezovice uvodi u predjele koji će biti mjesto radnje većine novela koje slijede. Nakon toga doznajemo da je prvi susret pripovjedača i Batorića bio u zimu, a zatim polako upoznajemo junaka. Opis njihova prva susreta³⁰ zanimljiv je zbog jedne Batorićeve karakterne osobine – ljubav prema druženju i zabavama. Upoznavanje junaka počinje kratkim vanjskim opisom, a nastavlja se pripovjedačevim uključivanjem u zabavu, opisom društva i razgovora za stolom koji se sveo na politiku, a „Batorić, koji bi za sličnih prigoda redovno s dnevne politike prešao na hvalu starih dana a odatle na djedove svoje, i sada zavikne: A kaj čete vi novi patrioti i ilirci, gledajte ga gore na zidu, ono mu je kip: Moj ded Mathaeus, banalis officii protonotarius.“³¹ Iz ove obiteljske biografije saznajemo i poneke pojedinosti o Batoriću, no one su više društvenog nego osobnog značaja za Kornelovu karakterizaciju. Njegove gotovo sve karakterne osobine iščitavaju se u prethodno citiranoj rečenici jer se jedino takvim monolozima on uključuje u razgovor. U situacijama kada dolazi do rasprava i polemika, ako se nekako ne okrene na kritiku novog vremena, Batorić smiruje situaciju i stišava raspravu.³² Upravo tu dvodimenzionalnost, odnosno činjenicu da Batorić nijednom

²⁷ Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 92.

²⁸ Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 94.

²⁹ Usp. Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 103. / 104.

³⁰ „Kad sam došao onamo ... nađem ondje čitavo društvo. U Batorića se sastali po običaju opet susjedi i prijatelji.“ (Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str 7.)

³¹ Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 8

³² Kao pri raspravi u noveli *Plemenitaši i plemići*. Usp. Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 65.

nije bio u situaciji gdje bismo mogli upoznati neku njegovu manu ili dilemu, Šicel „zamjera“ Gjalskomu. Izraz „zamjera“ koristim zbog toga što Šicel zna da Gjalski može napraviti pravu, jaku ličnost, ličnost koju naziva „sintezom svih portreta“, „najejelovitijim junakom“ (Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 121.); ličnost Cinteka. Razlog u vrhunskom prikazu i opisu ličnosti Cinteka naspram Batorića, Šicel pronalazi u autorovu sentimentalizmu prema Batoriću, sentimentalizmu koji uvjetuje manjak kritičnosti, a koji je prisutan zato što je Gjalski, slaže se Šicel s ostalim kritičarima, u njemu portretirao svoga oca.

Batorić je u ovomu djelu onaj u kojemu se spajaju lik i ličnost, odnosno on je lik u kojega je Gjalski upisao ličnost, no ne vlastitu, već ličnost svoga oca. Tomu u prilog ide i događaj iz hrvatskoga sabora, ulomak iz djela *K stogodišnjici moga oca*: „I dolazi mi na um da sam bio na galeriji sabornice kad se je sabor otvarao. Moj otac sa dva svoja prijatelja i istomišljenika sjeo je na skrajnju desnicu. Sva ljevica čisto se je crnila od demokratskih dugih crnih kaputa i od koje sramežljive crne surke. Moj otac sa svojim drugovima došao je u svečanom krznu i zlatom opšitoj narodnoj nošnji s kalpakom i sabljom – »in publica forma«. Na galeriji skupljeni đaci – svi pod duševnim gospodstvom »Pozora« ili »Obzora« – nisu ih baš najprijaznije dočekali.“³³ Usporedimo li taj tekst s uvodnim tekstom zbirke *Pod starim krovovima*³⁴ nije teško pronaći istovjetnosti i zaključiti da je Gjalski poticaje ovoj zbirci doista pronalazio i crpio iz vlastita života ili vlastitih sjećanja. Tomu u prilogu ide i činjenica da Sablić-Tomić ovu zbirku smješta u treći model Gjalskijeva autobiografskog diskursa – autofikciju – diskurs u kojemu je pripovjedač ili identičan liku ili sveznajući.³⁵

U svomu tekstu o liku i ličnosti Peleš govori o individualnostima u memoarima, odnosno o činjenici kako su individualnosti u memoarima uspostavljene kao simboli. Iako je Gjalskijeva zbirka prvenstveno beletristička, ona je ujedno i zavičajna, a time i memoarska jer Gjalski motive crpi iz vlastitih sjećanja na ljude i događaje iz svoga zavičaja. Sukladno tomu, kada govorimo o Batoriću, govorimo o liku, znaku osobnosti, dijelu zatvorenog sustava pripovijetke u kojemu on ima svoje značenje. Izvučemo li ga iz tog sustava, odnosno, izvučemo li njegove individualne značajke, on doseže razinu simbola. Iako individualna značajka čitatelju ne priziva usporedbu sa zbiljskom osobom jer čitatelj nije dobio uvid u karakterizaciju Gjalskijeva oca³⁶, Gjalskome ista ta individualna značajka priziva usporedbu i doseže razinu simbola kojoj je temelj prikaz zbiljskih ličnosti ili događaja. Da je moguće da

³³ Preuzeto iz: Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 95. / 96.

³⁴ Usp. Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 13 - 16.

³⁵ Sablić-Tomić, 2000., str. 3.

³⁶ Osim u prethodnomu citatu br. 33 u kojemu Gjalski opisuje očevu scenu iz sabora.

individualna značajka i u ovakvoj situaciji dosegne razinu simbola, ističe Peleš rekavši da „i onda kada nemamo drugih informacija o povijesnoj situaciji ili, u najširem značenju riječi, predodžbu o razdoblju na koje se memoarski tekst odnosi, primamo ga kao poruku koja izravno dokumentira zbiljsku stvarnost.“³⁷ Osim toga, Peleš ističe kako simbolizacija individualnog u memoarskom tekstu nastaje na temelju osnovne opozicije subjekta i njegova viđenja druge individualnosti koja ima svoja zbiljska obilježja. Na taj način subjekt, uz različite stupnjeve simbolizacije, strukturira svoj tekst kao vlastito viđenje stvarnosti, upravo kako je Gjalski strukturirao život pod starim krovovima.

Koristeći se motivima iz vlastite sredine Gjalski je svoju zbirku koncipirao realistično čemu u prilog idu brojni opisi mjesta, kao npr. opis plemićke kurije u noveli *Diljem Brezovice*³⁸. Govoreći o takvim opisima Šicel naglašava njihovu funkcionalnost pri stvaranju ugođaja i atmosfera, funkcionalnost koju dijele s opisima pejzaža u kojima se pak ogleda lirski, senzibilan; impresionistički stil. Tim dvjema koncepcijama Gjalski pridonosi i karakterizaciji likova jer stvara portrete koje vlastitim senzibilitetom oživljava. Iz tog razloga Gjalski često opisuje ugođaje, koji proizlaze iz kombinacije realističkih i impresionističkih opisa, a u kojima se nalaze njegovi likovi. Jedan od takvih primjera opisa, koji pokazuje i osobnu povezanost pripovjedača s mjestom, vidimo pri opisu Brezovice.

„Kao sakrita od svijeta, u uzahnu jarku, među dosta visokim bregovima, stajala je crna drvena kuća, a tamnoj joj prilici toliko je pristajala gusta dubrava dugovječnih dubova, što se je odmah za njom širila u bregove, podavajući joj u jedan mah i nešto od idile i nešto od onih davnih priča koje smo za mladih dana tako rado slušali. (...) Kad se još spomenem onih tmurnih, crvotočnih stijena stare kurije, sivoga joj drvenoga krova, tamnih soba s neravnim, istrošenim podom; crnih svinutih već tramova, pa k tomu još pocrnjelih od starosti portreta nepamćeno dugo već pokojnih ljudi, naslikanih u odorama pradavna, neobična kroja - tad shvaćam onu zamamnu otajstvenost kojom bi me uvijek savladala starodrevna Brezovica.“³⁹

„Brezovina se bjelasala u svjetlosti duljega dana, sve drveće u šumi treptjelo, a pokoji suhi list, što je još na njem ostao, s tajnovitim je šuštanjem padao mir-no, bez prestanka,

³⁷ Peleš, 1982., str. 46.

³⁸ Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 20., 21., 22.

³⁹ Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 6

bez težine, na svježju zemlju, gdje su se pokoji još posljednji ostaci siječanjskoga snijega toplili od toplijega uzduha. Začas me je osvojio čar divna prizora tihe prirode te sam zaboravio lov.“⁴⁰

Primjer miješanja realističnog opisa i sentimentalnog subjektivizma možemo pronaći i u noveli *Starci*, kada se društvo nalazi kod Batorićeva prijatelja Benjoša Kirinčića: „Uske, u slabu svijetlu staromodnih svjetiljaka polumračne sobice, njihov topli zrak, cvrkut ptičica u kavezima i pjesma cvrčka za svakom peći, sve je to nekud voljko i slatko zatomljivalo čovjeka i zvalo ga, da srcu pusti maha i raskrili krila čuvstvima svojim.“⁴¹ U zbirci se pojavljuje još mnogo primjera, što izrazito realističnih (*Diljem Brezovice*), što izrazito impresionističkih (*Na Badnjak, Idila staroga ljeta*) opisa, što onih u kojima se te dvije koncepcije isprepliću stvarajući likove oživljene osobnim emocionalnim utiskom.

Osim u prikazu interijera i eksterijera, vlastita sredina bila je Gjalskome poticaj i za karakterizaciju likova, kako vanjsku i unutarnju, tako i govornu. Tomu je tako zbog već spomenute činjenice kako je u djetinjstvu bio svjedokom / posrednim sudionikom raznih druženja u vlastitom domu, ali i činjenicom da je u Batoriću prikazao ličnost svoga oca. Batorić u zbirci uglavnom govori kajkavštinom ubacujući pokoji latinski izraz, no prilično često govori i latinskim koji pripovjedač bilježi književnom štokavštinom. Upravo tu razliku spominje i Šicel kada govori o Batorićevoj dvodimenzionalnosti, odnosno ističe kako Batorić, kada govori kajkavštinom, djeluje prirodno, dok, kada govori latinski, djeluje umjetno. Zbog autorova osobna iskustva iz djetinjstva Batorić je, tvrdi Šicel, mogao i trebao biti na svim razinama vrhunski izveden lik, no njegovoj umjetnoj govornoj, ali i bilo kojoj drugoj, karakterizaciji kriv je emocionalni odnos autora prema liku. Budući da prema drugim likovima Gjalski nije gajio simpatije u toj mjeri, oni su portretirani cjelovito i zaokruženo, tako da već iz nekoliko rečenica možemo iščitati karakter i mentalitet tih ljudi. Najbolji primjer jest opis Ferija Copakovića.

„Feri bio niska tijela i sitna struka. Glava mu je bila tubasta oblika u tjemenu, nisko čelo jednako se mrštilo, velike oči - onakve što ih je blagopokojni Homer volujskim nazvao - silile se vječito na strog i ohol pogled, a najznatniji su bili u licu brkovi, koji su kao dvije oštre četke stršili uvis kamo je gledao, i nos, krupan, kratak nos, za koji nisi

⁴⁰ Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 15.

⁴¹ Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 131.

mogao vjerovati da mu na kiši ne bi kapi curile u nosnice. U svojoj nošnji, u svomu govoru kroz nos, u svemu bio je kopija poznatoga tad jednoga mogućnika, aristokrata. Mnogi čas trebao sam tek oči zatvoriti, i meni se činilo kao da slušam istoga gospodina. I taj vječiti »khm«, kojim prekidaše svoje riječi, i to hvatanje nosa sa dva prsta, i malone svaka rečenica, sve je to bilo uzeto od rečenoga mogućnika.⁴²

Mentalitet ostalih (muških) likova u ovomu je djelu vidljiv već u njihovim nazivima i titulama⁴³ koje krasi njihova imena, a koje ne poštuju kada za to dođe prilika, nego onda, poput mačka „saviju rep“ i pokore se. Od Puhakovića preko Korića do Paštrovića, sve krasi ta osobina koja pak kulminira u Cinteku koji je najbolji primjer tragične ličnosti time što postaje ono što je čitav život mrzio i protiv čega se borio, ovrhovoditelj.

Pokušamo li rezimirati ono bitno za likove iz ovoga djela, zaključak se pomalo i sam nameće. Općenito gledano, svi su ovi likovi u nekoj borbi s novim, sa suvremenim. Kako na svjetovnoj, tako i na privatnoj razini. To se ogleda u njihovu veličanju prošlosti (posebice vidljivo u noveli *Plemenitaši i plemići*), ali i činjenicom da žele u toj prošlosti i ostati, tj. ne žele popravljati svoje kurije kada je to potrebno⁴⁴. Upravo to čuvanje uspomene na prošla vremena, entuzijastični govori o precima, kao i svojevrsna nostalgija, protežu se kroz čitavo djelo i daju jedan elegičan ton cjelokupnoj zbirci. Pogledamo li svakog od tih junaka поближе, shvatit ćemo da su u toj borbi sa sadašnjošću oni, u biti, tragični likovi koji na svakodnevne promjene ne mogu utjecati. U tom je kontekstu zanimljiva analogija koju je iznio Lőkös rekavši kako su Cintek i Batorić tragične ličnosti istoga tipa. Promislimo li malo, neće biti teško složiti se s tom tvrdnjom. Iako različito prikazani, Batorić slabije zbog spomenute senzibilnosti, i jedan i drugi lik tijekom života ustraju u svojim privatnim borbama. Batorić u onoj o položaju plemstva, koja je usko povezana s nepopravljanjem trošne kurije, a Cintek u borbi protiv poreza i ovrhovoditelja. Tragično je to što im ta ustrajnost nije donijela ništa dobro, odnosno da su i jedan i drugi umrli upravo paradoksalno; Cintek kao ovrhovoditelj, a Batorić gledajući svoju kuriju kako nestaje u plamenu.

⁴² Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 59. / 60.

⁴³ Primjerice „Cornelius Battorych alias Miloshich de Nehaj et Livno, perpetuus in Breszovitz, S. C. A. R. Majestatis consiliarius, eques auratus et incltyi comitatus ...ensis supremus comes etc., etc.“ (Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 10. / 11.) ili „Kirinčić alias Bogdanić de Veliko Pešće et Kiš Lomnica“ (Gjalski, *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. 2005., str. 130.)

⁴⁴ Poput Ercigonje i Batorića.

6. LJUBAV LAJTNANTA⁴⁵ MILIĆA

SVAKAKO JE BIO ČVRSTO UVJEREN, DA GA SMRT NIJE LIŠILA NJEGOVE RIJEČI, ZADANE STAZICI, A ŽIVOT SVOJ PRIKAZAO JE GROBU STAZIČINU.

Svi se proučavatelji Gjalskijeva opusa slažu da u njegovu književnu stvaralaštvu posebno mjesto zauzimaju pripovijesti okultističko-mističke tematike. Budući da je Gjalski pisac na razmeđu stoljeća, prva djela ove tematike objavljena su krajem 19. stoljeća (*San doktora Mišića* 1890., *Mors* 1890., *Notturmo* 1893., *Kobne slutnje* 1894.), dok su ostala djela ove tematike objavljena početkom 20. stoljeća (*Ljubav lajtnanta Milića* 1923., *Sasma neobični i čudnovati doživljaji illustrissimusa Šišmanovića* 1927.).

Zanimanje za okultizam Gjalski sam ističe u svomu prvomu autobiografskomu tekstu *Za moj životopis* iz 1898., točnije kaže kako se „bio bacio na izučavanje okultizma“ (Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str. 360.) nakon smrti roditelja s ciljem da umiri dušu. Osim tog naglašavanja zanimanja za okultizam, mistički element prisutan je u istomu tekstu na samomu početku u obliku praznovjerne priče povezane uz dan petak.

„I tako, rođenu u petak, u takvu uru, budu mi od prvoga časa u životu pratilicama starodavne presude i bojazni; a malo zatim zahvati me bolest tako jako da su i prizvani liječnik, i felčer, i žena mu primalja odsudili te mi je živjeti samo još nekoliko sati, pak – žene oko zipke nisu više dvoumle da tako mora da bude kad sam se u petak rodio.“⁴⁶

Iz ovih primjera vidljivo je da su motivi rođenja i smrti ona mjesta koja se pune okultnim i mističnim. Iako je Gjalski sam rekao da se nakon smrti roditelja počeo zanimati za okultizam, Miroslav Šicel smatra da se Gjalskijevo zanimanje za takve teme ne može tumačiti samo okolnostima smrti njegovih roditelja, već da je uzrok njegova „bijega“ iz stvarnosti bila i služba državnog činovnika koju je obavljao, odnosno da se njegov „interes za mističku tematiku može protumačiti, između ostaloga i jednostavno *bijegom* od realiteta svakodnevnog života, u kome je (unutar Khuenove administracije) doživljavao samo poniženja, maltretiranja i omalovažavanja.“⁴⁷ S tim se mišljenjem nije teško složiti zato što je razumljivo da čovjek traži predah od svakodnevnih problema i situacija, a posebice uzmemo li obzir činjenicu da pisac ima bujnu maštu te da mu nije problem stvoriti pripovijest mističke tematike. Naravno

⁴⁵ *Lajtnant* prema <http://hjp.novi-liber.hr/> znači „poručnik u vojskama s njemačkim službenim jezikom“.

⁴⁶ Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str., 347.

⁴⁷ Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 169.

da nužno ne mora biti u pitanju mašta već da to mogu biti neka okultistička pitanja koja muče samoga pisca, no bez obzira na način stvaranja pripovijesti mističke tematike, ona je svakako svojevrsan bijeg od svakodnevice.

Ljubav lajtnanta Milića „stara je historija, iz vremena onamo još od »grossvaterskih dana«“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str 273.), obavještava nas Gjalski u prvoj rečenici svoje pripovijesti. Isto tako, već na samome početku, kada Gjalski objašnjava razloge pripovijedanja ove pripovijesti, pojavljuju se mistički motivi.

„Ne pripovijedam je možda stoga, što iz nje tajanstveno šumi i sablasno šušti nešto iz onih tamnih, nepoznatih dubina ljudske duše, koje će vazda ostati prikrivene saiskim velom, a oko kojih se plete i milji stotinu hiljada godina staro čovjekovo sujevjerje i maštanje. Pripovijedam je, jer neki njeni tonovi kao da i u današnjem vijeku nalaze istovetne akorde, pa iz njih onda zvuči stara pjesma bugarka, koja se sveudilj životom ori i kazuje nam vječnost čovjekove tragedije.“⁴⁸

Ovi mistički motivi s početka najavljuju mistički ton koji prožima čitavu pripovijetku, a čija će reprezentativna mjesta biti izdvojena u daljnjoj analizi. Izuzev najave mističkog tona, na početku je već i nagoviještaj tragičnog kraja i tužne sudbine.⁴⁹

Glavni lik ove pripovijesti stari je penzionirani c. kr. lajtnant, Emanuel Milić kojeg Gjalski uvodi opisom njegova ritualna (dvokratnog dvosatnog) obreda; šetnje po opkopima grada Varaždina te posjeta groblju, koji starac već pedeset i više godina održava unatoč vremenskim ne(prilikama). Upravo ta ustrajnost, ali i njegov izgled, godine i držanje, pokazuju nam da se radi o bivšem aktivnom časniku, vojniku: „gusta, bijela kosa, po vojnički kratko podrezana“, „bijeli brkovi kratko prirezani“, „lice uokvireno kratkim bijelim zaliscima, kako se je u Napoleonovo doba nosilo“, „kapa neobične forme optočena i zarubljena crnim astrahan-krznom, a šivana iz modra sukna“, „modri kaput iz teška sukna opšiven astrahan-krznom, a sasma kroja vojničkoga“, „pantalone od istog modrog sukna obložene crnom kožom kako su nekad nosili cesarski ulanski i kirasirski oficiri“, a u ruci „uz teški štap od ebanovine sa ručkom od slonove kosti nosio je još kratki »rajtpajč« kojega je držalo bilo srebrom okovano.“⁵⁰

⁴⁸ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str 273.

⁴⁹ *Bugariti* prema <http://hjp.novi-liber.hr/> znači „tužno pjevati, jadikovati“.

⁵⁰ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 275. / 276.

Nakon nekoliko slučajnih susreta lajtnanta Milića i pripovjedača, u kompoziciju se kao posebna priča uključuje povijest lajtnantove (tragične) ljubavi. Emanuel Milić kao mladi je časnik spasio život četrnaestogodišnjoj djevojčici i nakon toga postao stalan gost u njezinu domu. Zgoda sa spašavanjem života išla je mladom časniku na ruku jer je on i prije zamijetio djevojčinu ljepotu, a na ovaj je način dobio priliku stalno biti u njezinoj blizini. U međuvremenu i s djevojčine su se strane pojavili osjećaji prema mladomu časniku te mu je ona, kada je Milić morao krenuti na bojište, poklonila medaljon sa svojom slikom kako bi ga čuvao. Već je tada Milić odlučio da za njega nema i neće biti druge žene do Stazice, a njegovu je odluku učvrstila zgoda kada mu je medaljon, koji mu je Stazica poklonila, spasio život. Odmah nakon toga zaprosio je djevojku jer je „u medaljonu, koji je zaustavio smrtonosnu kuglu, nazirao neki viši prst i višu odredbu.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str 292.) Osim na ovom mjestu, radnja je mistički određena i pri upoznavanju lajtnanta i Stazice što se kao uvjerenje konstantno ponavlja u lajtnantovim mislima.

„Ali opet – nad svim ovim osjećajima prevladalo je čuvstvo, da to nije tek sveza dvaju srdaca, usplamćenih međusobnom ljubavi, već sveza dvaju bića, koja je u daljim, višim sferama određena, kako to pokazuju prvi časovi njihova poznanstva. Ta sjećao se jednako neobičnog načina, kako se je upoznao s djevojkom. Nije dopuštao, da je bio tek slučaj, već je sve jače bivao uvjeren, da je to odredba usuda ili kako je on govorio »fatuma«. Samo neka viša odredba mogla je udesiti, da bude on upravo u onaj čas na bašči, kad je djevojka pala u duboku vodu, pa ju je tako spasio od sigurne smrti.“⁵¹

Daljnja je radnja usko povezana uz Stazičina oca koji zajedno s Milićem odlazi u vojnu službu. Njegova ogorčenost novonastalom političkom situacijom dovodi ga do odbijanja poslušnosti cesarskoj komisiji što konačno završava zatvorom i strijeljanjem. Nakon tih događaja Stazica i majka proživljavaju teške trenutke iako im pomažu i grof Erdödy i lajtnant Milić. Teški trenuci kulminiraju Stazičinom bolešću od koje se nakon nekog vremena oporavila, no ne potpuno te, nakon sna u kojem joj se pojavio otac, Stazica umire na očev imendan, svoj rođendan i nesuđeni dan vjenčanja s lajtnantom.

Motiv sna pojavljuje se u radnji na još jednom mjestu, kada lajtnant sanja vjenčanje, no kraj Stazice je netko drugi, a ne on.⁵² Osim ovih mističkih motiva, prisutni su i motivi

⁵¹ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 293.

⁵² Usp. Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 299.

priviđenja, vizija i korespondencije⁵³ s tim priviđenjima, no Lőkös ističe kako potpunu mističku dimenziju pripovijest dobiva kada Milić u salonu sa Stazičnim slikama primi gosta (pripovjedača) i otkrije mu tajnu da mu se Stazica pojavila i razgovarala s njim.⁵⁴

Lajtnant Milić kao lik jest tragičan, on je lik koji vjeruje u više odredbe, u „fatum“, koji vjeruje u predodređenost situacija i kojemu se događaju izrazito fatalističke situacije (od upoznavanja Stazice, preko medaljona, do Stazičine smrti na datum njihova vjenčanja, pa i njegove vlastite smrti na isti datum). Budući da čitatelj ni u ovomu primjeru, kao ni pri Batorićevoj analizi, ne može lik lajtnanta usporediti sa zbiljskom osobom, ali i ne zna je li to mogao Gjalski, lik lajtnanta Milića ostaje samo likom, znakom osobnosti, odnosno sjecištem ontoloških, socioloških i psiholoških nizova kojeg je moguće pratiti u njegovu fabularnomu razvitku. Na taj način, kako ističe Peleš, lik analiziramo ili u svakom segmentu dotad pruženim obilježjima ili ga sagledavamo kao cjelinu, no bez obzira na način na koji ga analiziramo, određujemo mu značenje unutar zatvorenog reda; pripovijetke *Ljubav lajtnanta Milića*.

Lajtnanta karakterizira jaka moralna motivacija vidljiva posebno u vjernosti četrnaestogodišnjoj djevojci tijekom života, ali i nakon njezine smrti. Štoviše nakon Stazičine smrti „zahvatilo ga neko posve mistično osjećanje i gubio se u pomislima, da je nenadana smrt Stazičina bila možda forma njegova prekogrobnog vjenčanja. Svakako je bio čvrsto uvjeren, da ga smrt nije lišila njegove riječi, zadane Stazici, a život svoj prikazao je grobu Stazičinu.“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 307.) Još jedno obilježje ličnosti koje se provlači kroz pripovijest jest graničarska, lička tradicija na koju se lajtnant često pozivao, a posebno je isticao zdravlje kao obilježje pravog Ličanina. „Ma da mi je blizu devedeseta, ja ipak vidim dobro – prave su to ličke oči. Moj dragi, mi Ličani nosimo naših devedeset bolje i ljepše, nego u vas žabara mnogi svojih sedamdeset!“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 308.) U tom kontekstu i na svog zemljaka Tanasiju gleda kao na mnogo mlađeg od sebe iako je tek koju godinu mlađi od njega: „Tanasija bit će po mom računu tek jednu ili dvije preko osamdesete, momak spram mene ...“ (Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 281.)

Vrhunac lajtnantovih mističkih osjećanja jesu vizije u salonu sa Stazičnim slikama. Već je činjenica da starac nekoliko dana nije obavljao svoj ritualni pohod groblju i bašči, pripovjedaču signalizirala da se nešto događa. Ono što se događalo bili su Stazičini „posjeti“ lajtnantu, posjeti koje on shvaća kao poruku iz onog svijeta, odnosno kada pripovjedaču

⁵³ Termin preuzet od Lőkösa.

⁵⁴ Usp. Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., str. 308.

prepričava njezin zadnji posjet govori mu kako mu je Stazica najavila dan njegove smrti – isti dan (datum) na koji je i ona umrla.

Upravo korespondenciju István Lőkös navodi kao jednu od „najkarakterističnijih osobitosti simbolizma“ (Lőkös, 2010., str 323.) koju je Gjalski svojim okultističko-mističkim pripovijestima integrirao u hrvatsku književnost. Isto tako, Lőkös potvrđuje kako je Gjalski „stvarao svoju očaravajuću, okultističko-mističkim slojem obogaćenu pripovjedačku prozu, koja je svakako imala snage da onovremenog čitatelja odvoji od realističko-naturalističke svakodnevice.“ (Lőkös, 2010., str, 323.)

7. ŽIVOTOPIS JEDNE EKSCLENCIJE

ALI – ŠTO ČESTO NAJGORLJIVIJI TRUD NE MOŽE, TO MOŽE PUKI SLUČAJ.

Životopis jedne eksclencije pripovijest je koja je, kako u *Rukoveti autobiografskih zapisaka* kaže sam autor, izlazila u Vijencu 1898. U povodu sedamdesete godišnjice Ljube Babića Đalskog, Ladislav Žimbek ovo djelo smješta uz bok romanu *Pronevjereni ideali*.⁵⁵ Poznavajući okvir ovoga romana, *Životopis jedne eksclencije* možemo svrstati u grupu političke proze, no s istaknutom oznakom satire koja je korištena kao sredstvo političke borbe. *Životopis jedne eksclencije* životopis je čovjeka koji „istinabog svojim životom nije uljezao u narodnu povijest, da mu ime ondje ostane uklesano, ali opet – koji svojim životom pokazuje, ako ništa drugo, a to za cijelo, kako je u Hrvatskoj mnogo toga moguće, što u vascijelom svijetu drugom nije moguće i da u Hrvatskoj nije od potrebe mnogo toga, što je u drugom svijetu »conditio sine qua non«, ako hoćeš, da se visoko popneš i da budeš jedan od odabranih.“ (Gjalski, *Životopis jedne Eksclencije (1816-1870)*. 1996., str. 241.)

Upravo zbog karakternih osobina ovoga čovjeka Gjalski je odlučio opisati njegov život i činovnički svijet u kojemu se kretao. Cilj pripovijesti jest barem donekle pružiti uvid u prilike onoga vremena, ali prilike koje se vrlo lako, uz minorne zamjene naziva titula i odlikovanja, mogu preslikati kako na današnje, tako i na bilo koje vrijeme prije. Budući da je satira književni oblik kojim se kritizira pojedinac, sustav ili pojava, ne čudi što Gjalski upravo nju odabire kao sredstvo političke borbe. Primjere satire suviše je posebno izdvajati jer tekst u cjelini ostavlja satiričan ton i gotovo da nema mjesta gdje glavni lik nije, u najmanju ruku, ironiziran. U tom tonu, kako bi nam od početka bilo jasno s kakvim ćemo se likom upoznati, Gjalski donosi popis naslova vezanih uz Njegovu Preuzvišenost: „visokorodjeni, i presvijetli gospodin barun Stjepan Dobrojević-Löwenburg Kleinberžki i Lopački, Njeg. ces. kralj. apostol. Veličanstva pravi tajni savjetnik, ces. kralj. komornik, carskoga državnog vijeća pravi savjetnik u miru, velekrst reda Leopoldova i vitez željezne krune III. razreda i reda cara Franje Josipa I., posjednik carskoga ruskog reda sv. Vladimira i papinskog reda sv. Gregora, nasljedni gospodin Kleinberga i Oberfeldhofa i vlastelin dobara Kamenica, Kruškovca i Bukovice, začasni gradjanin slob. i kr. grada Zagreba i kr. slob. gradova Varaždina, Karlovca, Rijeke i Novoga Sada, član utemeljitelj glazb. zavoda u Zagrebu i književnog magjarskog društva „Kisfaludy“ u Pešti, začasni član dobrotvornoga društva „Pietas“ u Innsbrucku,

⁵⁵ Usp. Žimbek, 1997., str. 250.

društva njemačkih rodoljuba »Germania« u Gracu i pokrovitelj dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Kamenici i u Kruškovcu itd., itd., itd.“ (Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 238.)

Osim satiričnog nizanja titula i opisivanja brzine zaborava Ekscelencije nakon njezine smrti, Gjalski na početku objašnjava i kako je u trag Ekscelenciji ušao posve slučajno, kada je proučavao mučeništvo hrvatskoga naroda, a kada je u progonitelju narodnoga odličnika naišao na ime Stjepana Dobrojevića. Podatke o njemu, kaže, dobio je uz mnogo „trkanja i pretraživanja“ (Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 240.) jer o Ekscelenciji nije bilo podataka u ondašnjim novinama. No igrom slučaja nabasao je na starog sudskog pristava koji mu je odgovarao na pitanja o Ekscelenciji.

Nakon šturih biografskih podataka slijedi karakterni opis Stjepana Dobrojevića koji je Gjalski prikazao uz pomoć koncepata listova što ih je Ekscelencija sačuvala. Osim koncepata listova, Gjalski kaže kako je pronašao i preporučna pisma kojima se Dobrojević vrlo rano dočepao korisnih poznanstava i zaštita. Možemo (ironično) reći da Dobrojevićev život opisuje rečenica kojom Gjalski naglašava kako je slučajno došao do informacija o Ekscelenciji: „Ali – što često najgorljiviji trud ne može, to može puki slučaj.“ (Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str 240.)

U svom djelovanju Dobrojević je bio protivnik Gajeve stranke i radio je na tome da se osigura mađarsko gospodstvo u Hrvatskoj. Poznanstva s bogatom i važnom gospodom bila su pokretač Dobrojevićeva napretka, i to u tolikoj mjeri da nije bilo važno pomanjkanje nauka ili potrebite stručnosti kako bi došao do željene pozicije. Nakon što je lukavo i vješto naučio predstaviti se kome je kako bilo potrebno, Dobrojević je od siromaha postao gospodin, gospodin koji se najbolje znao pobrinuti za sebe iako nije bio umno bogat. O njegovu umnu bogatstvu svjedoči starica koja je poznavala Dobrojevića.

„-Pa je li to moguće, da je taj naduveni tukan tako veliki gospodin postao? Bože – bože snidji pa vidi - ! Da se krstiš od čuda! ... -Svi su ga držali, da je – no znate – da ga gospodin bog nije baš nadario osobito mnogo ovdje gore! – i starica pokazala bi na čelo.“⁵⁶

Već ove spomenute karakteristike odaju Dobrojevića kao beskičmenjaka, kao ulizicu i nitkova kome su poznanstva i sreća uvjetovale uspjeh i napredak. Upravo zbog tih

⁵⁶ Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 249.

karakteristika Gjalski pristupa ovom liku s velikom dozom ironije i satire jer je poražavajuća činjenica da osoba bez potrebnih kompetencija dolazi do određene pozicije s koje još ugnjetava i gazi druge. U prikazu ove ličnosti vidi se Gjalskijeva netolerancija na nepravdu, ali i njegov očaj prouzročen činjenicom da je i sam bio žrtva jednog takvog Dobrojevića dok je obavljao službu državnog činovnika.

Kakav je doista bio Dobrojević najbolje govori sam Gjalski.

„Uza svu protekciju slavonskih grofova i pokraj svih svojstava, što sam ih spomenuo, teško bi se iz infanterijskog zastavnika izlegao carski i kraljevski hofrat⁵⁷ pod njemačkom vladom, da nije sustav, protivan i narodnim težnjama i svakoj slobodi, vječno trebao, da se drži i uzdržaje ne samo redovitim putem državnog života, već poglavito silom, progonom i zastrašivanjem. U tu su pak svrhu bili od apsolutne nužde ljudi à la Dobrojević, koji se nikad ne dadu zavesti na stranputicu, da što toplije osjećaju i prianjaju za kojekakve ideale, koji bi ih mogli dovesti u protimbu sa voljom gospodara. U takvim prilikama od nužde su ljudi, koji se uvijek čuvaju, da ne misle vlastitom glavom, kod toga tek čuvajući stalno i nepokolebivo, uvijek i vazda svoj vlastiti »ego«, u koliko se odnosi na džep i na karijeru, makar se kod toga neprestance stavljali u negaciju onoga, što ponos i poštenje propisuje, - dapače u tom zadnjem pogledu uvijek pripralni taj svoj »ego« velikodušno žrtvovati. A takov je bio Dobrojević.“⁵⁸

Upravo ovaj dio teksta onaj je koji nosi optimizam jer, nakon ogorčenosti koja se u nama stvara otkrivajući načine na koje Dobrojević dolazi do pozicija, posjeda i titula, Gjalski nam objašnjava kako je sve stečeno Dobrojeviću samo od materijalne vrijednosti, odnosno da je on osoba bez morala, ponosa i poštenja, običan karijerist i nitkov.

Osim kritike određenih karakternih osobina, Gjalski u ovom djelu otvoreno kritizira i društveno-političku situaciju u Hrvatskoj. Kaže kako Ekscelenciji, nakon što se odselila u Kleinberg pa u Oberfeldhof, „nije polazilo za rukom, da se svaki put okoristi susjedstvom tamošnjih seljaka i malih posjednika: dapače imala je već nekoliko tužbi seljačkih protiv sebe, koje se redovno svršile izgubljenom parnicom, pak – pred Ekscelencijinom dušom uskrсну drage uspomene iz domovine, gdje joj je bilo moguće kao maloj i neznatnoj osobi toliko toga

⁵⁷ Hofrat prema <http://hjp.novi-liber.hr/> znači „dvorski savjetnik“.

⁵⁸ Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 257.

učiniti sa susjedima svojim, a učiniti uvijek beziznimno u svoju korist.“ (Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 260.) Kritika društveno-političke scene očita je i u opisu načina na koji je Ekscelencija pobijedila u kameničkom kotaru, odnosno u činjenici da je jednostavno sve koji su joj smetali „riješila“, a konkretno Horvatića (kao i sve koji su joj se činili pogibeljnima) stavila pred kazneni sud zbog zločina prevare i tomu sličnih djela, tj. djelovala upravo kako je i zamislila da će djelovati u domovini kao „mala i neznatna osoba.“ (Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 260.)

Odras Gjalskijeve otvorene kritike ogleda se u zaplijeni ovoga djela. Naime, Žimbrek navodi⁵⁹ kako je Khuen Héderváry u glavnom licu barunu vidio tendenciozno ocrtan svoj lik, te je posljednji nastavak dao zaplijeniti osudom „da se nastoji razdražiti neistinitim kazivanjem i izopačivanjem činjenica na mržnju i prijezir protiv organa vlade, u pogledu njihova uređivanja ter stanovnika državnih jednih protiv drugima, što tvori učin prestupka § 300-302. k.z.“ (Žimbrek, 1997., str. 250.) Zanimljivo jest to što Gjalski u *Rukoveti* tvrdi da na zna razlog zašto mu je državni odvjetnik ovu pripovijest zaplijenio.⁶⁰

Budući da je, kao što je već spomenuto, i Gjalski bio žrtva svojevrsnog Dobrojevića u obavljanju državne službe, i budući da znamo da je u to vrijeme upravo Khuen Héderváry bio na vlasti, premještao ga i brisao s popisa za Zagreb⁶¹, nije teško složiti se sa Žimbrekom kada kaže da je „Đalski ekscelenciju Dobrojevića, nitkova i ulizicu tako živo i vjerno prikazao, da je i posljednji pisar na vladi u njem po svim svojim karakteristikama upoznao svog vrhovnog šefa Khuena Héderváryja.“ (Žimbrek, 1997., str. 250.)

U ovim se razlozima ogleda činjenica da je Gjalski, kako bi izrekao svoju otvorenu kritiku društva u lik Stjepana Dobrojevića upisao Khuenovu ličnost. Stjepan Dobrojević znak je osobnosti, Peleševo sjecište ontoloških, socioloških i psiholoških nizova koje pratimo u fabularnomu razvitku, odnosno dio je jednog zatvorenog sustava u kojemu ima svoje značenje. Izvučemo li ga iz tog sustava, odnosno, izvučemo li njegove individualne značajke – beskičmenjaštvo, materijalizam, iskorištavanje političke moći – on postaje simbolom. Čitatelj koji poznaje povijest, ali i onaj koji se upoznao s Gjalskijevom biografijom i njegovom državnom službom, može prepoznati te individualne značajke Stjepana Dobrojevića koje prizivaju usporedbe sa zbiljskim likom, u ovom slučaju s Khuenom Héderváryjem, i koje ujedno dosežu razinu simbola kojoj je temelj prikaz zbiljskih ličnosti ili događaja.

⁵⁹ Žimbrek, 1997., str. 250.

⁶⁰ Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 203.

⁶¹ Usp. Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. 1923., str. 203.

Budući da se radi o književnom obliku satire, u ovom slučaju temelj razine simbola nije toliko prikaz, koliko kritika pojedinca i sustava.

Iako je bilo ljudi koji su vjerovali opisima i smatrali Ekscelenciju učenom i pametnom⁶², opisom Ekscelencijina kraja Gjalski poručuje kako treba naučiti ne očajavati zbog toga jer za onima doista umnima i učenima nešto i ostane, dok za beskičmenjacima i ulizicama ne ostaje drugih tragova, do kratkih vijesti u crnoj kronici.

⁶² Gjalski, *Životopis jedne Ekscelencije (1816-1870)*. 1996., str. 264.

8. JANKO BORISLAVIĆ

ETO, SVA TA MOJA BIJEDA JEST U TOM ŠTO SE USUDIH POMISLIITI DA LJUDSKI DUH JEST NEŠTO.

Složimo li se s Antunom Barcem i njegovom podjelom Gjalskijeva stvaralaštva na tri velika područja: „1) socijalni lom koji je nastao u Hrvatskoj poslije ukinuća kmetstva; 2) kulturni, politički i socijalni razvitak Hrvatske tokom XIX. vijeka; 3) problem najintimnijeg čovjekova života, smisao egzistencije čovjekove uopće“⁶³ pripovijest *Janko Borislavić* nije teško svrstati u treću od ovih grupa.

Isto tako, često citirano određenje „faustovske tematike“ koje u svojem životopisu donosi sam Gjalski – „U Janku Borislaviću taknuo sam se faustovskog problema, zahadajući kod toga za tragovima naše hrvatske duše.“⁶⁴ – pomaže nam svrstati ovu pripovijest u grupu onih o smislu čovjekove egzistencije, ali ono je, smatra Lőkös, „determiniralo kasnija kritička mišljenja o romanu.“⁶⁵ Upravo iz tog razloga Lőkös ističe Krešimira Nemeca koji upozorava da ovaj roman ima više slojeva, odnosno činjenicu da Nemeć posebnu pažnju poklanja čitavomu Borislavićevu životnomu putu. Zbog naravi samoga rada upravo će čitav Borislavićev život biti uzet u obzir u ovoj analizi.

Janko Borislavić „jedan od najboljih pitomaca“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 7.) na teologiji sasvim se nenadano odluči „svući“, gubi vjeru, a odgovore na svoja pitanja pokušava naći u filozofiji. Ona je i bila razlogom zašto je Borislavić i počeo sumnjati i gubiti se u teškim filozofskim pitanjima. Nakon proučavanja svih filozofskih teorija, sustava i fakulteta, on doživljava razočaranje ne našavši odgovore i sigurnost koje mu je jednom pružala vjera. Posljedica tog razočaranja jest zapadanje u pesimizam, otuđenje od svijeta gdje se kao svojevrsna epizoda javlja Dorica i ljubav prema njoj, no ljubav za koju Janko ubrzo shvaća da je samo iluzija, odnosno da ne postoji „čista ljubav“, već da je sve podređeno prirodi i prirodnim nagonima.

Faustovska se poveznica očituje u Jankovu svjetonazoru, odnosno u pitanjima o smislu života, o uzaludnosti napora i u pitanjima o vrijednosti života. Janko je lik koji se sve to pita kroz čitavu pripovijest, točnije nakon što iz religioznosti zapadne u ateizam. Prva ozbiljnija pitanja javljaju se nakon suočavanja s bratovim mrtvim tijelom. Činjenica je da i prije toga

⁶³ Barac, 1997., str. 106.

⁶⁴ Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str. 359.

⁶⁵ Više o primjerima konkretnih kritičkih mišljenja vidi u: Lőkös, 2010., str. 143. - 145.

Janka muče razne nedoumice, no u sklopu studiranja i proučavanja određenih filozofija. Nakon fakultetskih istraživanja i vlastitih preispitivanja, bratova smrt potiče čitavu filozofsku raspravu o duši i tijelu koja započinje redanjem pitanja – „Je li samo konac materije? Zar i duha? A čemu onda sav pojav svijeta? Zašto ova individualizacija?“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 20) – a završava prenućem – „Preludo! – preludo! – Ja sam već malone ugrezao u nezgrapnost četvrte dimenzije!“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 21.)

U takvim mislima i raspravama znali su mu prolaziti dani. Posebice kada je nakon bratove smrti ostao u Jazveniku. U tom je periodu zapao u stanje besmislenosti i bijede duše, te sveopćeg pesimizma kojemu je temelj bio u tome što se nada u pobjedu znanosti nije niti nazirala. Isto tako, periodi takva njegova stanja periodi su u kojima (očito) prevladava Schopenhauerov filozofski pesimizam, što su kao obilježje ovoga djela isticali proučavatelji Gjalskog. Tako Nemeć u knjizi *Povijest hrvatskog romana* ističe kako se ovaj Gjalskijev roman „pretvara mjestimice u puku parafrazu Schopenhauerove filozofije. U dugim monološkim refleksijama, koje često prelaze u slobodni indirektni govor, Borislavić ne samo što prepričava glavne misli iz Schopenhauerove knjige »Svijet kao volja i predodžba«, nego i sam svojim životom i spoznajama potvrđuje »ispravnost« jednog misaonog sustava.“⁶⁶

Filozofski kut gledanja mijenja se u trenu kada se Janko, koji je još kao dijete „najvolio da sebi stavlja svakojaka pitanja o drugim svjetovima, i najmilije mu bijahu bajke o vilama, o duhovima“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 18.), „bogzna kako – sjeti kako su magici tražili sredstvo da se učine nevidljivi; padnu mu također na um slične bajke o takvu čarobnom prstenju, o travama koje bi takvu moć imale.“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 27.) Filozofski se kut gledanja mijenja zato što se tada u Jankov svijet umiješa Eros i njegove se misli svode na unutarnje borbe koje se koncentriraju oko traženja balansa između prirodnih nagona i čistih osjećaja iz viših sfera. Promjena perspektive prisutna je utoliko ukoliko su filozofska razmišljanja prožeta ljubavnim proplamsajima o čemu svjedoči opis Jankove promjene nakon prvog razgovora s Doricom.

„U duši je ništa manje postao drugi. On – stari preziratelj svega svijeta, koji je izgubio ljubav i vjeru u sve pa stoga bio nepovjerljiv, plah, neodlučan i bez svake energije, sada smišlja osnove, jednu smjeliju od druge, kako će osvojiti srce male Dorice.“⁶⁷

⁶⁶ Nemeć, 1995., str. 205.

⁶⁷ Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 65.

Na mnogim mjestima u tekstu mogu se vidjeti primjeri traženja spomenutog balansa, a to su ujedno i mjesta koja otkrivaju crte Jankove moralne osobnosti. Zanimljivo u tim dijelovima teksta jest to što osobnosti⁶⁸ dolaze jedna za drugom, odnosno Jankom jedan čas vlada strasna i pohotna osobnost, a odmah sljedećeg časa nastupa ona moralna. Upravo zbog tih naglih i čestih promjena u samome liku, pred kraj ljubavne avanture gotovo da već postaje teško pratiti njegov razvoj. Budući da promjenu u Janku uvjetuje Eros, dijelovi u tekstu s ovim karakteristikama ličnosti, oni su iz razdoblja iluzorne ljubavi prema Dorici.

Jankovu razjedinjenost možemo pratiti već od prvih susreta s Doricom.

„A Janko trčao svaki dan u Muhakovec u nadi da će ondje »milo djetence« dočekati. Nije više u njem tinjala samo želja i sklonost k Dorici; gorjelo to i buktjelo u unutrašnjosti njegovoj silnim plamenom. ... U noći samo je o njoj sanjao. U ovim je snovima doduše sva žarka požuda provaljivala i željni mu duh s raskošnim maštanjem stvarao predivne prilike, no na javi je tvrdo vjerovao da se uglavnom i najviše klanja tek čistoj krasnoj duši djevojačkoj, pa je navalice tjerao od sebe svaku misao, svaki osjećaj, koji bi ga privodio u strasne želje. »Ne, ne, ja neću nego čisto, sveto ljubiti i – duše mi moje – ja ću bježati od svakoga grijeha! Tek ovo može biti prava sreća. Tek ovako ne padam u prosti nerazboriti svijet slijepe prirode, samo tako ostajem uzvišen nad instinktom!«⁶⁹

Od ostalih je primjera važno izdvojiti sedamnaesto poglavlje, period kada Janko boravi u Belini, kamo je otišao pokušavajući, u biti, pobjeći od sebe sama, a ne od Dorice i prirodnih nagona.

„Njemu bijaše od potrebe plandovati bez cilja, da lakše misli na ljubljenu djevojku. I zbilja on je svejednako u duhu boravio uz nju. Sjećao se po sto puta svakoga joj trenu očiju, svake njezine riječi, i uvijek mu je pred očima lebdjela kao u kakvu snoviđenju njezina mila prikaza. Uza to je osjećao tek spokojnost duše i bio prost od svake požudne želje. ... Malone se ponosio što je bio tako jak i uklonio se u pravi čas pogibli zavedenja kojim instinkt podjarmljuje umnu stranu ljudskoga bića. Samo što nije sastavio filozofsku formulu kojom će svijet zadiviti i čovječanstvu dokazati kako je moguće u

⁶⁸ U smislu odvojenih individualnosti.

⁶⁹ Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 72.

isti čas podati se slatkim čuvstvima duše, a oteti se željama koje rađa slijepa besvjesna priroda jedino u svoje svrhe čovjeku! ... Dakako, već drugi dan stala ga moriti neodoljiva želja da se vrati Dorici. Nigdje nije mogao naći pravoga mira. ... Tako je svaki dan bivalo te je podjednako u svakojake sumnje padao, a čeznuće za djevojkom i želja da se riješi svih tih duševnih boli svakim je mahom silnijom postajala. ... Jedno popodne ostade kod kuće. ... Više od slučaja ili djelovanjem mehaničkih razloga svrati oko za svjetlom i spazi obasjanu sliku. ... Čisto mu se živci razdraže. Sjeti se časa kad je Doricu prvi put vidio gdje se kupala. I neizmijerna žudnja, silna pohota usplamti mu po svem tijelu, malone izgarao od uzrujanosti i raspaljena strast lamala mu dušu.⁷⁰

Ovih nekoliko redaka najbolji su primjer Jankova stanja duše. Dok je u jednom trenu toliko razborit i razuman (do te mjere da je spreman napisati filozofsku formulu), u drugom je već trenu rastrojen do te mjere da gotovo osjeća i fizičku bol.

Posljednji primjer Jankova karaktera koji je važno izdvojiti jest pred sam kraj ljubavne avanture, odnosno situacija iz dvadesetog poglavlja kada se Janko i Dorica nalaze kod pčelinjaka na oluji.

„Ne bi li mogli k tebi u kuću? Ja ionako odavna već čeznem da vidim sve to gdje ti živiš, tu tvoju dragu sobicu. ... - Nemoj Janko – ! – Pa – dobro – ajdmo. Janka silno dirne ta privola zadahnuta ljubavlju i samozatajom i, zanesen njome, uzme joj obje ruke cjelivati; ali se predomisli. – Ne, ne idemo! – gotovo osornim i muklim glasom odsiječe i pusti njene ruke. – Što ti je – zaboga? Taj čas si htio da idemo.“⁷¹

Jankova tragičnost, osim u činu samoubojstva, jest i u tome što on, „odgojen u mladosti za celibat, a kasnije sav ugrezao u pesimizam Schopenhauerove filozofije, radikalan sociolog, a uvijek sanjar, koji unatoč pesimizmu svomu uzdizao Eros u tolike visine i u njem tako uzvišenom tražio blaženstvo“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 90.), sa svim svojim znanostima, fakultetima i filozofijama nije uspio pobijediti prirodu protiv koje se borio čitavo vrijeme. No, u groznim pesimističnim mislima i raspoloženjima u koje je upao nakon događaja u Doričinoj sobi, Janko kao da se osvješčuje.

⁷⁰ Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 87. – 89.

⁷¹ Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 104.

„Oh, ti užasna prirodo, sa tvojim ludim instinktima. Otela si mi – siroticu. Ali što govorim! Ti si je i za se stvorila. A ja luđak mislio da je ljubav jedino preimućstvo ljudskoga duha, pa da je djevičanski čar, da je razumijevanje njegove ljepote opet svojstvo ljudskoga duha, a nije to drugo nego blještavilo, nego sredstvo kojim priroda goni za svojim ciljevima.“⁷²

U prilog svojevrсну osvještavanju ide i kratak sažetak njegovog šestogodišnjeg izbivanja⁷³ iz kojega se vidi da nije više svim silama pokušavao riješiti dotad mu nedokučive zagonetke, ali i činjenica da se na kraju vratio vjeri zapjevavši na samrti – *Magnificat anima mea Dominum.*⁷⁴

U prikazu Jankova (na nekim mjestima i Doričina) karaktera u ovomu tekstu na nekoliko mjesta vrlo važnu ulogu imaju pejzaži, doživljaji i ugođaji. Sam početak pripovijesti opisuju Jankov život u celibatu, odnosno njegovo pjevanje i sviranje orgulja.

„Svu svoju žarku dušu i cijelo žedno srce ulagao je u te svete pjesme. Gorostasni njegov zanos nosio se iz svakoga glasa, iz svakoga daha. Visoki prozori hrama, srebrni svjetionici i lusteri silnom su jekom podrhtavali od divne snage te pjesme i zacijelo nikada nije božjemu stvoritelju nitko jasnije izrekao kako se u prah baca i divi pred veličajnošću neba, kao što je učinio mladi taj čovjek posve blijeda lica, obasjana nekim dalekim nadzemaljskim snoviđenjem, sav plamteći od ljubavi za najvećim mučenikom i njegovim otajstvom. Tresao se on cijelim tijelom, srce mu burno kucalo pod uskom reverendom a od tronuća ovjesile mu se suze u zjenicama.“⁷⁵

Upravo tim odlomkom, smatra Lőkös, započinje Jankova duševna karakterizacija. U skladu s impresijama koje ostavljaju boje i zvukovi, Lőkös podrobnije analizira pripovijest s gledišta impresionističke stilizacije. Važno je istaknuti da „u karakterizaciji protagonista romana posebno važnu ulogu imaju pamćenje, doživljaj ugođaja, elegični ton stilizacije, a u opisu krajolika lirizam i doživljaj prizora.“ (Lőkös, 2010., str. 149.) U Jankovoj karakterizaciji najsnažnija je uloga doživljaja ugođaja, a ona je prisutna uglavnom na

⁷² Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 110.

⁷³ Usp. Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 130. - 135.

⁷⁴ Veliča duša moja Gospodina.

⁷⁵ Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 10.

mjestima povezanim s Doricom, počevši od Doričine scene kupanja⁷⁶, preko njihova susreta u Evelininu vrtu⁷⁷ do noćne avanture kada je Doričina baka otišla u Zagreb⁷⁸. Elegični ton prisutan je kroz čitav tekst jer Janka, osim u trenucima ljubavnih zanosa, zabrinjavaju filozofska pitanja o naravi prirode, tj. zabrinjava ga priroda kao ona koja vlada ljudskim životom i ljudskom sudbinom: „Ne ide život za našim savršenstvom nego za divljim pregnućem nekakve volje koja ne zna niti može znati svoga cilja. I jest bez izlaza, bez oslobođenja.“ (Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 111.)

Ovaj, kao i mnogi u tekstu prisutni, šopenhauerovski načini razmišljanja, naveli su istraživače da, budući da je sam Gjalski proučavao i izučavao filozofiju, povežu Gjalskoga, autora pripovijesti, s likom Borislavića. Tako Nemeč zaključuje da „preko Borislavića kao da sam Gjalski diskutira, mjestimice i polemizira, sa Schopenhauerom“ (Nemeč, 1995., str. 205.), odnosno slaže se, kao i Šicel⁷⁹, s Nehajevljevom tvrdnjom da je roman o Borislaviću „svjedočanstvo borbe u duši autora samog.“ (Nemeč, 1995., str. 206.)

Tek sada, kada možemo Jankove misli prenijeti na autora teksta, vidimo kolika je isprepletenost lika i ličnosti unutar ovog djela. Borislavić je, dakle okvir, on je sredstvo kroz koje Gjalski iznosi vlastita intelektualna razmišljanja i preokupacije. Drugim riječima, Borislavić je osobni znak, dio zatvorenog sustava u kojemu ima svoje značenje. Izvučemo li ga iz tog sustava, odnosno, izvučemo li njegove misli, preokupacije, filozofska stajališta, i on postaje simbolom; „značenjskom vrijednošću koja u neknjiževnom tekstu nastaje u nefabularnoj tvorbi gdje se individualna značajka – misao, stav i sl. – javlja kao opća odrednica za konačan zaključak.“ (Peleš, 1982., str. 44.) Budući da se u ovoj pripovijesti individualna značajka uspoređuje sa zbiljskom osobom koja je sam autor, govorimo o ličnosti autora unutar njegova vlastita lika. Očito je da se Gjalski, u intelektualnom smislu, u tom periodu bavio filozofskim pitanjima koja je zbog, pretpostavimo njihove kompleksnosti i zamršenosti, odlučio staviti na papir kao misli jednog od svojih likova. Možda je upravo činjenica da je prenosio vlastite preokupacije u Borislavićev lik, tj. da nije stvarao literarnog lika i nije mogao sam sebe do u tančine analizirati, razlog Šicelovu prigovoru da je Borislavić „literarno neadekvatno kreiran, s podosta naivnosti i papirnatosti bez analitičnijeg ulaženja u slojevitou psihu tog hipersenzibilnog intelektualca.“ (Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 165.)

⁷⁶ Usp. Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 29. - 32.

⁷⁷ Usp. Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 77.

⁷⁸ Usp. Gjalski, *Janko Borislavić*. 1964., str. 101.

⁷⁹ Usp. Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 164.

Bez obzira na spomenuti prigovor i Šicel, kao i Nemeč, slažu se da je pripovijest značajna jer je to prvi „roman ideja“⁸⁰, odnosno da je značajna u smislu „začetka naše intelektualističke proze u kojoj se postavljaju i rješavaju filozofski problemi i u kojoj se sadržaj i smisao često iscrpljuju samo u filozofsko-estetskim analizama.“ (Nemeč, 1995., str. 206.) Prisjetimo li se Jankovih lamentacija, duševnih razjedinjenja i filozofskih analiza, nije teško složiti se kako ova pripovijest predstavlja upravo začetak intelektualističke proze u okviru „romana-ideje“.

⁸⁰ Prema <http://www.zarez.hr/218/esej2.html> *roman ideja* „roman je u kojemu su ideje, umjesto glavnih junaka, »pravi« likovi“.

9. RADMILOVIĆ

BUDE MU UPRAVO UMJETNIČKOM POTREBOM, DA U POVEĆOJ NOVELI PRIKAŽE TRAGEDIJU LUDILA.

Ovaj se Gjalskijev roman definira kao hrvatski *künstlerroman*, odnosno roman o umjetnosti. (Nemec, 1995., str. 207.) Nemec uz to ističe kako je to prvi takav roman u hrvatskoj književnosti o umjetniku, književniku tj. o problemima s kojima se on susreće u svomu literarnom radu. Zajedno s *Jankom Borislavićem*, ovaj roman pripada u treće područje Gjalskijeva stvaralaštva, odnosno bavi se „problemima najintimnijeg čovjekova života, smisao egzistencije čovjekove uopće.“⁸¹

Budući da se uz literarni rad veže i čitateljska publika, neminovno je da ovaj roman prikazuje i socijalni aspekt za koji se na kraju ispostavlja da i jest glavni uzrok Radmilovićeve nesreće.

Naime, roman započinje zgodom u kavani gdje novinar Halagović pokušava saznati tko je „taj Radmilović“ čiji su tekstovi u raznim prijevodima po novinama. Već se na samomu početku nazire plitkost i malodušnost hrvatskoga društva onoga vremena. Gotovo nitko, dok se ne pojavi mladi Vulaković, od intelektualnog sloja ljudi ne poznaje Radmilovića i nije čuo za njega, a da bi ironija bila još veća, Radmilović čitavo vrijeme sjedi za stolom u istoj toj kavani. Ova scena već na samomu početku ocrta Radmilovićevu tragičnu sudbinu pa se možemo složiti s Nemecom kada kaže da je Radmilovićeva sudbina socijalno motivirana.⁸²

U prilog nesretnoj sudbini ide i sam Radmilovićev karakter. On je s jedne strane stidljiv, no ujedno i svjestan kvalitete vlastita rada, a s druge je otuđen i nesiguran, ponekad čak i preosjetljiv. Kao takav, Radmilović često i najpozitivnijoj stvari pronalazi manu, odnosno ne opušta se kada se problemi riješe, već strepi nad mogućom nesretnom sudbinom. Važno je naglasiti da on nije cijelim svojim bićem sljedbenik Schopenhauerove filozofije negativizma, već u njemu uvijek tinja mala luč nade da će ipak biti sve u redu.

„No još je bilo dosta mladosti i njene elastičnosti u njega. Nije se stoga morao predati odmah pred prvom nedaćom, niti je svoje silne tako svijetle nade odmah mogao

⁸¹ Usp. citat br. 63.

⁸² Usp. Nemec, 1995., str. 206.

izgubiti. – Neće ljudi da unaprijed daju i polažu novaca. Boje se, da ih ne nasamarim. Čim knjiga iziđe, biće odmah prođe! – tješio se.⁸³

Luč nade prisutna je do samoga kraja, tj. do časa kada mu vraćaju nerasprodanu gotovo svu nakladu njegovih romana nakon čega poludi i zapali sve vraćene pakete.

„Radmilović bio je toliko već razočaran i ranjen u duši s nadočekane ljubavi i priznaje, da i nije htio misliti na materijalni uspjeh, pa se nije ni usudio pitati tiskaru. No ipak se nadao, da će kako tako proći. Iz mnoštva je prigovora sudio, da se knjiga čitala i čita, a po tom da prolazi. Bio je uvjeren, da će svakako oko Božića dobiti priličnu svotu kojom će priteći kućnim računima u pomoć, pače je smislio, kako će još pridržati svoticu da može kao na prvu badnju večer svoga braka svojoj Stanki dati kakav dar.“⁸⁴

Bez obzira na stalno prisutnu nadu, Radmilović je, zbog stalne strepnje da će se nešto loše dogoditi ili da će nesretna sudbina učiniti svoje, lik vječnog pesimista.

„Radmilović nije bio sangviničan optimist, da bi bio odmah uzletio u visine Bog zna kakvih ružičastih nada i računao i mislio: Eto, sad je sve sigurno, vijećnik će se zauzeti za mene, i ja ću stallum imati. Usuprot imao je osjećanje, da mu je put do Klukarića bio gotovo posve uzaludan. Previše je on upoznao život s one strane, gdje se sve teško postiže, pomišljao na svoju zlu sreću u svem, a napokon bio je i suviše učenik one filozofije koja čovjeku preporučuje kod svake stvari prije misliti na neželjeni i slabi izlaz nego na pobjedu.“⁸⁵

Iako književni neuspjeh pokušava riješiti bijegom u ljubav, ni tu ne uspijeva jer se Olga zaručuje za drugoga. No i prije njezina odlaska, u trenucima kada još gaji nadu da će ona biti njegova, konstantno mu se javljaju sumnje i nedoumice; posebice zbog činjenice da nema stalna primanja kojima bi Olgi mogao pružiti dostojan život.

⁸³ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 294.

⁸⁴ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 299.

⁸⁵ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 142.

„Ja moram svršiti djelo. Moram stvoriti nešto, što će mi donijeti slavu i priznanje, da budem onda vrijedan nje, da se ne prevari u meni, da mi se s pravom predade! ... Najzad moraću se odreći – odreći svega! – bolno zavapi, da se u taj čas prenerazi od užasa takove nesreće. Bio je uvjeren, da ne bi mogao bez nje živjeti, sretan biti – ama – ne – ne – bez nje nije za nj ništa više na tom svijetu! A hoće li postići? Gotovo s nevjernim je strahom gledao svoju kob, za koju je mislio, da ima dosad pravo držati, da mu nije ništa drugo, nego vječna donositeljica nesreće, boli i muke.“⁸⁶

Osim vječnog pesimizma, Radmilović je lik vrlo promjenjive ćudi. To je vidljivo od samog početka u nekim običnim situacijama⁸⁷, no i u nekim ozbiljnijima pri čemu čitatelj svjedoči velikim oscilacijama njegove ličnosti.

„- Ah, zašto živjeti? – istisne mu se nemoćnim glasom težak uzdah iz dna bolna srca. Časkom kao da je sa čeznućem gledam na veliku milosrdnicu, koja je jedina svemoguća protiv svake volje boli i nesreće i sramote i grijeha, koja svojim hladnim dodirrom otimlje zimi smrznute bijednike, uzimlje gladu jadne nenahranjene, spasava progonjene od ljudskoga bijesa, - ah – koja je toliko – toliko dobra sa svojim vječnim snom, svojim mirom, svojim negibanjem. ... - I onako prije ili poslije? – izgovori muklo i podigne se gornjim tijelom. Kao da se je prenuo od sna ili napola tek trgnuo kakvomu neobičnomu čaru ili se otrešao od teške more, upravo tako mu bude, i on se sav zgrozi od misli svojih i od posljednjih svojih riječi. Ujedared stajaše tu pred njim u duši njegovoj s cijelom jasnoćom nedogledni ponor ništavila, strašan osjećaj potpuna prestanka, a sve niti života i svaki titraj psihe usprotivi se tomu, da bi mahnuo onamo – u to ništa. I nade nekako zalelijaju oko njega, gotovo neka nevjera, da bi život uistinu bio tako strašan, pa upravo žedno za utjehom uzme brojiti ovo i ono, što je dobro i krasno u životu. – Jest – jest – živjeti valja; dok imaš taj svoj svijesni »ja«, čuvaj ga i nastoj koristiti, - s nekim odlučnim zanosom rekne glasno i u taj mah sjedne k stolu.“⁸⁸

⁸⁶ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 137.; 139.

⁸⁷ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 45. (kada Vulaković nagovori Radmilovića da ostane na plesu iako je već odlučio krenuti kući) ili str. 201. (kada Radmilović ipak pođe na ladanje s Novkovićima iako je dan prije odbio ponudu).

⁸⁸ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 165. / 166.

„- Oh, anđeo je, pravi anđeo! – malone klikne glasno, da mu se grudi nadmu tolikim ganućem, te se je morao svladati, da ne zapadne u plač, da mu navrle k očima suze ne poteku curkom, - tako je bio tronut, uznesen, ne znajući i sam, kakav. Stanka pomisli, da ga je začarala večer. – Zar ne – kako je krasna večer! Oh, lijep je ipak svijet! – rekne djevojka glasno. – Ha, lijep je! – odvrati Radmilović s mrskom ironijom, jer optimistična fraza Stankina u taj je mah, čim ju je izgovorila, probudila u pjesnika sav njegov pesimistični pogled i svu njegovu razdraženost, pa su mu i tili časak potekle iz usta krupne psovke na svu svemirsku pojavu i na sav životni proces.“⁸⁹

Oscilacije Radmilovićeva karaktera vide se i u brojnim preispitivanjima vlastita rada, kao i u brojnim „optuživanjima“ umjetnosti za robovlasnički odnos. Upravo se u tim dijelovima teksta, koji govore o smislu i svrsi umjetnosti, manifestiraju elementi *künstlerromana*. Naravno da prve sumnje u svrhu književnosti Radmiloviću dolaze nakon što je svjedočio događaju u kavani koji ujedno i otvara roman⁹⁰, zatim nakon što na plesu čuje gotovo samo njemačke riječi⁹¹, kasnije nakon raznih situacija u kojima se osporava domaća književnost i domaći autori⁹², a koje u konačnici kulminiraju paljenjem vlastite neprodane naklade⁹³. U tim razdobljima sumnje u književnost Radmilović postaje ogorčen na umjetnost i osjeća se robom umjetnosti. „I on bi sav klonuo pred veličajnom, u isti mah i raskošnom i neumolnom vlasti, kojom ga je vezala umjetnost – knjiga. Vidio se kao skučena, sapeta roba, da u isti mah čuti prelest toga ropstva, a još više mu bude jasno, da se nikad neće oteti tomu gospodstvu.“ (Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 111.) „I opet kao da je osjetio mržnju roba protiv gospodara, opet je mislio na tu tiransku knjigu, koja svagdje, ama svagdje zahtijeva svoju službu, svagdje te sapinje u jaram, pa se pitao, gledajući krasnu djevojku bi li njoj za volju mogao žrtvovati ma samo i jednu misao, samo jednu sanju, prikazati muzi?“ (Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 127. / 128.) On se u tih nekoliko situacija osjeća kao rob umjetnosti zato što se u trenucima bogatim osjećajima u njemu uvijek javi književnik, objektivni motritelj zbog kojega se on ne može u potpunosti prepustiti osjećajima i naprosto uživati. Najbolji primjer koliko se ne može oduprijeti objektivističkoj analizi vlastitoga života jest bilježnica u koju je vjerno upisivao

⁸⁹ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 182.

⁹⁰ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 30. - 32.

⁹¹ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 47., 48.

⁹² Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 125. (nakon razgovora o književnosti kod Novkovića na ručku), str. 163., 164. (nakon Klukarevićeva posjeta, tj. odbijenice za posao jer je pjesnik / književnik).

⁹³ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 301.

događaje i razvoj vlastitih osjećaja i misli; na početku razvoj misli prema slavi⁹⁴, potaknut doživljajem u kavani, a potom razvoj osjećaja prema Olgi.

„»Ah – da mi je poljubiti taj kraljevski vrat!« Tu je sad jenjao prvi zanos i uminulo ono puko bezvoljno, gotovo neznanu uživanje. Javio se u njem motrilac duše, koji svaku sitnicu, svaku nijansu bilježi u svrhe svoga posmatranja i učenja, pa ne oprašta i ne pušta ni jedan časak, ma bio najsladi ili najteži, najznamenitiji ili najnedužniji. Svagdje se odjednom stvori taj neumorni hladni ispitivač, da sakuplja opažanja i da jednako uhodi za tajnim putovima duše.“⁹⁵

„Takvi poleti bijahu također kratki, i nije se mogao podati mirnomu uživanju takvih sanja, jer se je svaki put odmah javio umjetnik i pisac u njem. Neprestano ga prekidala potreba da sebe motri, da bilježi svoja opažanja, da bude tako vječno na straži i uhoda sebi samomu. Koji put upravo je proklinjao i tu potrebu i svoje književničko zvanje, a toga objektivnoga hladnoga motrioca u sebi nazivao je svojim demonom, svojom nesrećom, zlom kobi, koja ga lišava one daleke besvijesne sreće, što je prvi pupoljci ljubavi daju mladoj ljudskoj duši.“⁹⁶

„A ipak taj veliki zanosni čas nije potrajao dugo. Kao da mu se odjednom stvorila za leđima njegova stara mučiteljica, ona vječna bojazan od života, od nesreće, ona jednaka sumnja, da za njega nema sreće. K tomu se probudi i književni motrilac, koji je hladno u sebi bilježio svaku sitnicu, pače pomišljao, kako bi ovo ili ono mogao upotrebiti u svoje svrhe, i koji je svakako išao smjesta ispitivati, da li je ta doživljena sreća, što stoji uz ljubljenu prekrasni stvor, uistinu baš onakova i onako ogromna, kako ju je pomišljao, kakovu ju je gledao u svojim željama i sanjama, dok se još nije mogao nadati tomu milomu času.“⁹⁷

„I on izvadi knjigu. Prometnuo se taj mah u puka motrioca. Opisao točno historijski svaku situaciju, svaku riječ, svaki osjećaj i poriv. Sa hladnim mirom pravoga analitika ništa nije ispustio i sve je dobro vagnuo i prosudio. Kad je odložio pero, onda – onda

⁹⁴ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 27.

⁹⁵ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 56.

⁹⁶ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 77.

⁹⁷ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 127.

mu bude žao, što je uradio. Opet se krivio, da tim kvari čistoću i snagu osjećaja, da mu se svrha njegove umjetnosti riva pred njegovu ljubav.“⁹⁸

Upravo učestalost javljanja objektivnog književnog motritelja ukazuje na činjenicu da jest riječ o romanu o umjetnosti jer se ni jedan osjećaj ne uspijeva probiti ispred umjetničkog doživljaja. Kako bi prvenstvo umjetnosti bilo sigurno ustoličeno, Radmilović iznosi svoj manifest umjetnosti.

„Stao govoriti o svojim uvjerenjima, hvaliti i slaviti korist lijepe knjige, njenu velesilu u širenju kulture, znanja i morala. – Ali, dakako, ne smije to tek biti knjiga, koja će nam pokratiti dokolicu i dražiti našu radoznalost, što će se razviti iz ove ili one ljubavi, ili kako će ovoga ili onoga zločinca uloviti i dokazati mu zločin. Senzacija ubija umjetnost, kojoj je poglavita svrha, da se životu i prirodi po mogućnosti približuje i da poput prirode ide sigurnim istinitim koracima. Od nje se smije udaljiti samo toliko, koliko zahtijeva umjetna međa po sebi, to jest, rastrkani u milijarde stanica život svake pojave i svakog događaja treba svesti u kraću, svakomu oku na prvi mah suvislu sliku. Drugo sve mora biti istina, puka – puka istina, zgoljni život. Takova umjetnost koristi i takova je opravdana.“⁹⁹

Prisjetimo li se ostalih Gjalskijevih djela, neizbježno je da čitajući Radmilovićev manifest o umjetnosti ne čujemo kako ga izgovara Gjalskijev glas.

Upravo taj autobiografski element ističe Šicel rekavši da je Radmilović „nosilac Gjalskijevih shvaćanja funkcije i zadaće književnosti, umjetnosti uopće.“ (Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 65.) Uz to, podsjeća i kako je dotadašnja kritika upozorila na Borislavića i Radmilovića kao na dva lica autorove osobe¹⁰⁰ pri čemu se Radmilovićev dio očituje u važnosti književnosti za razvoj narodnog života, a upravo to je ono što je Radmiloviću stalna motivacija za daljnje stvaranje. Osim toga, i Sablić-Tomić ove tekstove smješta u treći model Gjalskijeva autobiografskog diskursa; model autofikcije u kojemu je lik identičan autoru, odnosno u kojemu autor u lik utiskuje tragove vlastita razmišljanja, a fabula je temeljena na fikcijskim događajima.¹⁰¹ Iako je djelo zapravo „slika naših kukavnih književnih prilika,

⁹⁸ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 136.

⁹⁹ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 86. / 87.

¹⁰⁰ Usp. Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 65.

¹⁰¹ Usp. Sablić-Tomić, 2000., str. 3.

nemara za domaću knjigu“ (Čedomil, 1997., str. 25.), i ne završava optimistično, ono je ujedno i kritika društva onog vremena, kritika javnog života. Osim prethodnog autobiografskog elementa, važno je istaknuti i odnos prema prirodi koji je u djelu uspostavljan izrazito često. Šicel, naime, tvrdi da Gjalski svoj odnos s prirodom razmatra upravo kroz prizmu nekolicine svojih književnih junaka, odnosno da Radmilović prirodu analizira s mnogo autobiografskih elemenata.¹⁰² U konačnici, Šicel se slaže s Nehajevljevim mišljenjem da se pojedine stranice iz Radmilovićeve dnevnik mogu uzeti kao izravni tumač svih Gjalskijevih radova i kao ključ čitave njegove pojave.

Upravo zbog spomenutih autobiografskih elemenata, Radmilovića pri iščitavanju njegova značenja možemo promatrati kao i Borislavića. Drugim riječima, i Radmilović je osobni znak, dio zatvorenog sustava u kojemu on ima svoje značenje. Izvučemo li znak osobnosti iz tog sustava, odnosno, izvučemo li, u ovom slučaju, njegovu struku, njegov umjetnički zanat, ali i strahove povezane s čitateljskim prihvaćanjem, on postaje simbolom; parafrazirano, postaje vrijednošću koja u izvanknjiževnom tekstu nastaje u nefabularnoj tvorbi gdje se individualna značajka – umjetnički zanat – javlja kao opća odrednica za konačan zaključak. Budući da se i u ovom romanu individualna značajka lika kao umjetnika uspoređuje sa zbiljskom osobom koja je sam autor, ponovno govorimo o ličnosti autora unutar njegova vlastita lika, ali i potvrđujemo da su Borislavić i Radmilović dva lica autorove osobe jer su stvoreni na gotovo isti način, samo s različitim upisanim individualnim značajkama Gjalskoga.

Vratimo li se na maloprije spomenutu kritiku društva, a prisjetimo li se Radmilovićevih sumnji u svrhu književnosti, nije teško zaključiti da jedno uzrokuje drugo, odnosno da se zbog ponašanja naroda Radmilović počinje pitati o smislu književnosti i ujedno iznosi kritiku društva. Budući da je Gjalski odličan kritičar, što je posebice vidljivo kroz roman *U noći*, Čedomil ističe kako Gjalskomu stoga nije mogla izmaći ni ova crna strana ondašnjega suvremena života.¹⁰³ Naime, Radmilović je uspješan književnik čija se djela prevode na svjetske jezike, a u vlastitoj je domovini nepoznat i omalovažavan. Nakon uvodne scene u kavani gdje gotovo nitko od intelektualna svijeta nije čuo za domaćeg uspješna književnika, nepriznavanje pisca i njegova rada neumorno se nastavlja. Slijedi ples na kojemu svi govore njemačkim jezikom, natječu se tko će biti bliže grofici, a novinar među ugledne uzvanike ne želi uvrstiti poznatog pisca N., kao ni Radmilovića jer nemaju činovničko zvanje.¹⁰⁴ Zbog

¹⁰² Usp. Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 165.

¹⁰³ Usp. Čedomil, 1997., str. 25.

¹⁰⁴ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 46.

pomanjkanja istoga Radmilovića osporavaju i u Novkovićevoj kući – nije dovoljno to što je književnik kao dozvola za doći u posjet, već je dozvoljeno tek nakon što Vulaković kaže da se pripravlja za odvjetnika i spomene njegovu obitelj, tj. rod.¹⁰⁵

„- Vi ćete ga još staviti u rang ministara i generala – ha – ha! – Republika literarna nema dietenklasa, a u izobraženom svijetu cijene se priznati književnici i umjetnici kao što je Radmilović, još kudikamo više od ministara i generala, - grune uzrujano mladić. – Oho – oho! Oprostite, to je još krupnije, nego moje Brandtove pilule. Ne zaboravite da govorimo o hrvatskom književniku. Sasvim je drugo francuski književnik ili ruski ili engleski, pa makar i njemački.“¹⁰⁶

Prije samoga kraja Radmilovića kao književnika još nekoliko puta potpuno osporavaju – nakon razgovora o književnosti kod Novkovića na ručku¹⁰⁷, nakon Klukarevićeva posjeta, tj. odbijenice za odvjetnički posao jer je pjesnik / književnik¹⁰⁸ te kritikom njegovih pjesama, pripovijesti i romana¹⁰⁹. Konačan krah Radmilović doživljava pred kraj knjige kada mu tiskar, nakon što Radmilović o vlastitom trošku tiska svoj roman, vraća gotovo cijelu nakladu neprodanu. Nakon toga, iscrpljen i duhovno, i emotivno, i materijalno, Radmilović pali sve primjerke i luđački viče, misleći da je pobijedio „demonu“ domaće književnosti, pri tomu ostajući u zabludi da je on pogriješio, tj. ne uočivši da je pravi problem u društvu s poremećenim sustavom vrijednosti čiju zornu analizu u razgovoru s gospođom Šošićkom donosi mladi Vulaković.

„To je ono žalosno i kobno u nas, što se nikad ne cijeni svoje. Je li Preradović bio za života u očima svojih zemljaka isto drugo nego general? – A što vi, milostiva gospođo, spominjete o tuđim književnicima, odgovoriću vam, da Hrvati kojom srećom imaju kakva Goethea ili Turgenjeva ili ma koga velikana, ipak bi sam sumnjom gledali u njegov genij. I tek kakovoj švapskoj »Familien-zeitung« ili talijanskoj »Illustrazione« možda bi pošlo za rukom, da ih donekle uvjere, kako je taj njihov Goethe ipak velik duh. Dašto, imajući ga u svojoj neposrednoj blizini, opet bi isto tako sumnjali.

¹⁰⁵ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 65. / 65.

¹⁰⁶ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 66.

¹⁰⁷ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 125.

¹⁰⁸ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 163., 164.

¹⁰⁹ Usp. Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 167.

Dopuštam, da baš oskudica pravih optičkih razmjera također čini svoje. Samo iz velike daljine može se raspoznati ljepota tornja ili vrhunca. Pa baš s Radmilovićem bilo je tako. Trebalo je tek poljskih, čeških i ruskih glasova, da bar donekle upozore Hrvate, ko je Radmilović.¹¹⁰

¹¹⁰ Gjalski, *Radmilović*. 1932., str. 66.

10.OSVIT

LJUBI DOM I ROD VIŠE NEGO SVE DRUGO NA SVIJETU.

Roman *Osvit* jedan je od tri Gjalskijeva povijesna romana, točnije roman koji prikazuje povijest. Od Barčeva tri velika područja Gjalskijeva stvaralaštva pripada onomu koje se bavi kulturnim, političkim i socijalnim razvitkom Hrvatske tokom XIX. vijeka.¹¹¹

Iako u glavnim elementima slijedi Scottovu i Šenoinsku tradiciju¹¹², nedostaje mu, slažu se gotovo svi koji su o ovom romanu pisali¹¹³, objektivizam i vremenski odmak da bi bio povijesni roman. Problem objektivizma može se povezati s problemom sentimentalizma iz *Starih krovova* budući da se Gjalski, ističe Nemeč, „o preporodnim danima naslušao priča iz prve ruke“¹¹⁴. Nemeč ovu tvrdnju objašnjava činjenicom da je Gjalskijev otac bio istaknuti političar svoga vremena, dapače, pristaša Gajeva Ilirizma, a Gređice, kao što je već u ovom radu naglašeno, sastajalište političara toga vremena, pa tako i Iliraca. U toj činjenici Nemeč pronalazi i „opravdanje“ vremenske bliskosti romana i zbivanja koja opisuje.

Naime, kao što već u podnaslovu naznačava sam Gjalski, roman *Osvit* prikazuje „slike iz tridesetih godina“¹¹⁵, odnosno početak narodnog preporoda i buđenja nacionalne svijesti. Pri tomu prikazivanju Gjalski ne skriva svoj stav, odnosno svoje oduševljenje i pristajanje uz cjelokupnu ideju Ilirizma. Taj se stav, koji ujedno pokazuje i položaj hrvatskoga jezika, vidi od samoga početka djela, prikazan je u gradacijskomu nizu¹¹⁶ i Gjalski ga uglavnom donosi kroz riječi Ivana Kotromanića, ali i kroz riječi svih onih koji su „za narodnu stvar“¹¹⁷.

Uz velik broj stvarnih povijesnih ličnosti, što je značajka poštivanja pravila povijesnog romana¹¹⁸, Gjalski uvodi i nemali broj izmišljenih likova¹¹⁹ koji preuzimaju paralelni tok radnje. Glavni se tok radnje odvija oko buđenja narodne svijesti i izvršavanja dužnosti prema domovini, dok paralelni tok radnje preuzimaju ljubavni zapleti izmišljenih likova. Pri tomu je važno naglasiti da su izmišljeni likovi nositelji radnje, sudionici svih zapleta i raspleta, dok se

¹¹¹ Usp. citat br. 63.

¹¹² Autentični i izmišljeni junaci, opis povijesne stvarnosti i sl.

¹¹³ Usp. Lőkös 2010., Nemeč 1996., Šicel 1984.

¹¹⁴ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 290.

¹¹⁵ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 6

¹¹⁶ Usp. Nemeč, *Roman "Osvit" Ksavera Šandora Gjalskoga*. 1996., str. 294.

¹¹⁷ Vidljivo posebice u Gajevim govorima.

¹¹⁸ Usp. Nemeč, *Roman "Osvit" Ksavera Šandora Gjalskoga*. 1996., str. 292.

¹¹⁹ Kotromanić, Mužević, Hana, Kargačević i dr.

stvarne povijesne ličnosti pojavljuju u pozadini. Za glavnog lika svog djela Gjalski izabire lik Ivana Kotromanića, lik koji je aktivan u obje radnje u čemu se upravo i ogleda zaplet romana.

Ivana, s jedne strane, vuče ljubav prema domovini, a s druge strane (ponovno probuđena) ljubav prema Madleni. Iako on pokušava obje te ljubavi istovremeno aktualizirati, odnosno pokušava u ljubavi prema Madleni naći temelje i snagu za ljubav prema domovini, u konačnici mu to ne uspijeva, tj. te se dvije ljubavi u njegovu slučaju isključuju. Kada misli o Madleni, nakon što se tek vratio iz Praga i prvi put kod doktorice Lubenčićke susreo s njom, Ivan traži mogućnost za obje ljubavi u svomu životu.

„Onda si stane dokazivati, kako je kriva i pretjerana njegova dojakošnja tvrdnja, da se ljubav prema Madleni i njegove rodoljubne dužnosti međusobno isključuju. – Zašto? – i u uzbuđenosti svojoj stane usred puteljka što se je među šumicom vijugao prema Tuškancu. »Zašto se isključuju? Naprotiv – moje srce, prikazano takvoj neobičnoj ljepoti i izvanrednoj ženi, razgorjelo posvema od silna čuvstvovanja – neće li ovo srce tim jače buktiti i plamtiti za domovinu? Da – da – ja sam posve krivo sudio, – i moja domovina, kojoj ću biti uvijek vjeran sin, neće ništa izgubiti ljubavlju mojom prema Madleni! – Ne traži ona takve žrtve od mene!«¹²⁰

Na više mjesta u tekstu Ivan je situacijama gdje se bori s ove dvije ljubavi, odnosno u jednom ga trenu ponesu Madlenine riječi i časovi provedeni s njom, dok mu se već u drugom pred očima javlja domovina kojoj je potreban. O Ivanovoj potpunoj predanosti narodnoj stvari možda najbolje svjedoči situacija u kojoj on odbija otići na put s Madlenom nakon smrti njezine majke. Iako je došao pružiti joj utjehu, iako je u Zagreb krenuo čim mu je Madlena javila tužnu vijest i iako je grozničavo smišljao kako da čim prije dođe do nje, Ivan joj se nije mogao predati onako kako se predao narodnoj stvari, nije bio potpuno njezin.

„I riječi su joj tiho ali slatko tekle, divne se oči u sanjarskim dalekim pogledima gubile, ruke joj se igrale prstima njegove desnice. – Ah, tako je krasna, tako bliza bila, a u pričanim riječima bilo je toliko poezije, toliko čara, da je Ivan časkom sasvim podlegao i zatavljen se spustio na koljena da izljubi skutove njene, ruke njene i dugi crni uvojak kose, što je spao do lica njegova, dok je prignula krasnu glavu svoju k njegovim obrazima. – Oh, Madleno, kako te ljubim, kako sam ti zahvalan! – mucaše teško i

¹²⁰ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 92. / 93.

nerazumljivo, krijući ražareno lice u nabore njene suknje i tiskajući hladne joj ruke na plamene svoje usnice. Ona ga nježno pridigne, te je opet sio uz nju. Nastavi dalje svojim sirenskim pričanjem. I njemu bude da bi bio taj čas zacijelo pošao makar na kraj svijeta za njom. Stajala je pred njim samo njena bajna i čarobna prikaza, pred dušom je njegovom svijetlio samo plamen njihove ljubavi. Ćutio je da bi mu se srce moralo raspući kad bi ju morao izgubiti. – Ali ti nećeš, ti ljubiš više umišljene te svoje dužnosti, bojiš se više za domovinu, kao da ti je ti je u pogibli, a mene puštaš – nastavi Madlena. U taj se čas prene Ivan iz svoga zatravljenog stanja i gotovo nezadovoljno slušaše dalje Madlenu, koja govoraše sada osuđujući cijelo njegovo nastojanje, a govoraše žarom ljubomorne ljubovce i žene koja samo jedino o svojoj ljubavi živi.¹²¹

Na ovom mjestu vidimo da je Madlena svjesna svojeg položaja u Ivanovu srcu, tj. ovdje se iščitava njezina ljubomora; njoj smeta činjenica da Ivanu nije jedina u srcu. Upravo u Madleninoj ljubomori na domovinu može se iščitati apsurdnost Ivanove posvećenosti narodnoj stvari. On sebi ne dozvoljava ni najmanju sreću, fanatično¹²² je okupiran narodnim idealima čak do te mjere da Madlenu, koja odluči pobjeći od muža i prekršiti svetost braka, na kraju odbaci i odbija pobjeći s njom. Iako se čini kao da sam sebe uvjerava (Nemec, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 212.) u svoje patriotske dužnosti, Ivan čvrsto odlučuje podnijeti žrtvu za domovinu.

„Još večeras možemo otputovati. Ja sam sve spremila. Dakle, Ivane, sad ćemo biti svoji! – nastavljaše sveudilj ona, dok je on šutio i tek se opajao dahom njene kose i mirisom njena tijela. – Ah, da si me još onda slušao, kad sam te prvi put zaklinjala! – Koliko li sretnih časova izgubismo, a ne bi nas bio dočekaio ovaj strašni jučerašnji čas! – rekne ona, da mu se odvine iz naručaja. U Ivana ove riječi uzbudile svu spomen onaj trenutak kad ju je odbio. Jasno mu također sinuše pred dušom razlozi s kojih ju je odbio. U taj se tren sasvim osvijesti. Odlučno pokroči natrag, pa onda uzme hodati sobom od kraja do kraja. Lice mu se smrkne i silna tuga prekrije crte. Pred duhom njegovim javi se slika hrvatske njegove domovine, ljubljena sjajna slika, a izranjena svagdje, svagdje potrebna pomoći i dječje ljubavi. Nju da ostavi? Za volju srca svoga, ah – ne – ta ovo srce istom

¹²¹ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 213. / 215.

¹²² Pojam *fanatično* preuzet je od Krešimira Nemeca. Usp. Nemec, *Roman "Osvit" Ksavera Šandora Gjalskoga*. 1996., str. 289. – 296.

ljubavi teži i za njom, sveticom i mučenicom. Ona ima pravo život zahtijevati – sve – sve! – Ivan je ćutio da će žrtvom svoje ljubavi više dati no svoj goli život, ali nije više krzmao. – Madleno, vrati se kući, ja ne idem nikuda! – ja znadem svoje dužnosti ... I stane pred njom, sav blijed i s očima gotovo ugaslim od boli, sa izražajem u licu ukočenim i kamenim. – Ti ne ideš! – krikne strašnim krikom Madlena i složi se bez svijesti do nogu njegovih.“¹²³

Fanatičnost i opsesija pripisuju se Ivanu upravo zbog žrtve koju je napravio iz ljubavi prema domovini. S druge strane, nemoguće mu je ne priznati čvrst karakter, odanost, postojanost, no isključivo u odnosu prema domovini. U odnosu prema Madleni sve se te karakteristike njegova karaktera rasplinjuju. Osim što je u konačnici odbio Madlenu, odanost i postojanost nije pokazao ni u mladenačkoj njihovoj ljubavi, a čvrst karakter posebice time što je, nakon avanture s Bertom, nanovo podlegao Madleninim čarima. Činjenica jest da ga ponekad treba motivirati¹²⁴, no isto tako potrebno mu je vrlo malo i, iako mu bude teško, on ostaje vjeran narodnoj stvari.

„U vječnom strahu za najmilije biće, u paklenskim mukama što je daleko od nje, neprekidno progonjen mišlju da je možebiti umrla, uzalud naricavši za njim, dok se on ovdje muči daleko od nje – Ivan je ipak vjerno vršio svoju dužnost i radio u saboru i kod namjesničkoga vijeća za hrvatske stvari, napose za dozvolu novina. Držala ga je samo njegova silno razvita rodoljubna svijest i ono idealno poimanje života, u kojem je vječno i stalno mogao manje cijeniti svoje želje i potrebe od interesa općenitosti. On je shvaćao da je pojedinac samo onda vjeran svojoj dužnosti i zadaći, ako umije sebe sasvim identificirati s narodom i domovinom i posve uroniti u valove sveopće sreće. Nova ideja narodnosti u njegovim očima bijaše sveopći lijek, od kojega se je s punim uvjerenjem nadao slobodi i blagostanju svoga naroda i cijeloga čovječanstva. A kad je jednom bio tako uvjeren, sva njegova mlada energija, sva njegova snažna volja bijaše prikazana toj ideji.“¹²⁵

¹²³ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 282. / 283.

¹²⁴ Kao što to uspješno čine grof Janko Drašković, kada Ivana odgovori od puta na koji je htio poći nakon što je saznao da Madleni nanovo pogoršano zdravlje (usp. Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 232. / 233.), i Ljudevit Gaj, kada Ivan želi poći kući, na sestrinu svadbu (usp. Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 247.)

¹²⁵ Gjalski, *Osvit: slike iz tridesetih godina*. 1996., str. 233.

Ovi retci ujedno pokazuju Ivanov životni nazor i cjelokupnu ideologiju koja je prilično crno – bijela. S jedne su strane „bijeli“ Ilirci, a s druge „crni“ Mađari.

Tu se neminovno nameće imagologija, istraživačka grana komparativne književnosti, koja proučava auto i heteropredodžbe, te, kako pojedinačne, tako i kolektivne predodžbe. Za analizu jednih i drugih bitna je kategorija nacionalnog karaktera koja se oblikuje u književnosti. Leersen ističe¹²⁶ kako je književnost preplavljena problemima nacionalnog identiteta i sučeljavanja, ali i da se u istraživanju treba pomaknuti s tekstne analize prema istraživanju dublje razine, odnosno prema „istraživanju složenih spona između književnoga diskursa na jednoj strani, i konstrukata nacionalnog identiteta na drugoj“ (Dukić et al., 2009., str. 102.). On također tvrdi da nacionalne karakterizacije nastaju u polarizaciji između sebe i drugoga i da dinamika između auto i heteropredodžbi otkriva dinamiku u raznim nacionalnim sučeljavanjima.

Kao tri ključna pojma koja Leersen nadalje donosi u povijesti nacionalnih karakterizacija, pojavljuju se pojmovi koje smatram ključnima pri analizi ilirskog, ali i bilo kojeg drugog imaginarija. To su pojmovi etnocentrizam, nacija i karakter. Etnocentrizam definira kao sustavno razvrstano pripisivanje pojedinih karakteristika etničkim grupama. Za termin nacije u ističe da u prosvjetiteljstvu postaje kategorija za skupinu ljudi koja povezuje kulturu i političku zajednicu, a pojam karaktera definira kao inherentni dio osobnosti. Nacije karakterizirane nacionalnim karakterima postaju klasifikacijska kategorija, a nacionalnost postaje mjerilo za književnu praksu, odnosno književnost postaje mjesto očitovanja karaktera nacije.

Takva je situacija i s ilirskim imaginarijem. Njegove se karakteristične nacionalne predodžbe najvećim dijelom očituju kroz umjetnost riječi. Na elementarnoj se razini to vidi kroz pojedinačne tipično ilirske žanrovske sastavnice, a na nekoj dubljoj razini vidljivo je u opusima pojedinih Iliraca jer svaki od njih tvori vlastiti korpus predodžbi o određenoj zemlji ili naciji. Pri tome je bitno istaknuti da je u razmatranja o književnosti potrebno uključiti i elemente istraživanja koji nisu direktno vezani za književno područje, tj. misliti na širu kulturnu građu.

Za bilo koji imaginarij postoje ključni pojmovi preko kojih se on analizira i prikazuje. To ne moraju uvijek biti pojmovi orijentirani prema nacionalnom, no u ovom ilirskom imaginariju tridesetih godina u koji kroz ovo djelo imamo uvid, oni su neizbježno nacionalni

¹²⁶ Usp. Dukić D. et al. (2009.). *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa, str. 99. – 125.

te etno i jezičnocentrični. Prema tome nije teško pretpostaviti koja bi mogla biti opća mjesta nečijeg ilirskog imaginarija. Tu pretpostavku ovo Gjalskijevo djelo potvrđuje, odnosno njegov je ilirski imaginarij preplavljen općim predodžbama vezanim uz naciju, nacionalni karakter i nacionalne simbole.

Vlastiti se prostor i nacionalni simboli uzdižu i hvale kao jedini koji nešto vrijede. Pozitivna se klasifikacija domaćega prenosi na širu zajednicu pa su tako Ilirci poštjeni i vjerni, dok su Mađari, iz perspektive Iliraca, prevrtljivci i smutljivci. Od općih ideologema na prvomu bi mjestu bio (hrvatski) jezik, zatim nacija, kulturna osviještenost pa negativne predodžbe o Mađarima.

Uzmemo li obzir vremensku bliskost romana i radnje, kao i činjenicu da je Gjalski prikazao sve važnije događaje i ličnosti s početka preporoda, pri čemu je, kako bi iznio povijesnu istinu, morao koristiti povijesne izvore, ovo nam djelo daje živu sliku početka preporodnog razdoblja¹²⁷ koje kulminira „svitanjem“, odnosno izdavanjem novina.

Prisjetimo se još jednom Peleševa teksta i njegove tvrdnje da je temelj mnogih promašenih zaključaka o značenjskim dimenzijama lika u činjenici da se u analizi historijskih romana likovi izravno uspoređuju s ličnostima ili mogućim povijesnim situacijama na koje se prozni tekst odnosi. Ova je tvrdnja posebno važna zbog analize ovoga romana jer Gjalski, kako bi poštivao pravila povijesnog romana, uz izmišljene likove, uvodi i velik broj stvarnih povijesnih ličnosti. Zbog toga u analizi značenjskih dimenzija likova ovoga romana može doći do situacije da se likovi uspoređuju s povijesnim ili historijskim činjenicama¹²⁸ koje se izravno uspoređuju s izvanknjiževnom zbiljom, odnosno vjerojatnost likova može biti odmjerena, prema Pelešu pogrešno, tj. sukladno povijesnoj ličnosti, a ne prema funkciji u strukturi u kojoj se nalazi.

Da bismo mogli govoriti o razini simbola, tj. ličnosti, u memoarima i romanima, individualnu značajku moramo moći usporediti sa zbiljskom osobom. U historijskomu romanu razina simbolizacije niža je zbog objektiviziranja i lik u tekstu postaje argument za rekonstrukciju povijesnog trenutka. U tomu slučaju „ličnost dobiva dimenzije analitičke sastavnice, logički postavljene sheme koja mora funkcionirati u nizu: činjenica – analiza – tvrdnja.“ (Peleš, 1982., str. 45. / 46.) Osim toga, Peleš ističe kako pri tomu logičnost ne smije biti preopterećena simbolizacijskim osobitostima jer bi to značilo mijenjanje autorova stajališta prema objektu o kojemu piše.

¹²⁷ Odnos između Mađara i Iliraca, politička situacija.

¹²⁸ Usp. citat br. 11.

Gjalski u ovom romanu spominje mnoge stvarne povijesne ličnosti upravo iz razdoblja o kojemu piše, iz tridesetih godina 19. stoljeća i vremena osnivanja prvih hrvatskih novina. Sukladno tomu, u narodnoj se zadaći pojavljuju Ljudevit Gaj, Janko Drašković, Ivan Derkos, Pavao Štoos i mnogi drugi. I sam Peleš ističe kako je prigovor tomu da stvarna povijesna ličnost nema nikakva značenja kad se izravno uspoređuje s bilo kojom individualnom jedinicom iz bilo kojega teksta, taj što samo ime lika već izaziva asocijacije. Čitatelj doživljava takav lik prisjećajući se izvan književnih činjenica, no Peleš naglašava kako te obavijesti nisu odlučujuće za stvaranje dominantne značajke lika.¹²⁹ Valjanost tog lika, tj. tog znaka osobnosti, očitavamo u njegovu odnosu s drugim likovima pri čemu on mora postati čvrstom sastavnicom romaneskne strukture.

Gjalski nije pretjerao sa simbolizacijskim osobitostima stvarnih ličnosti, odnosno one su ostale značenjske jedinice unutar zatvorenog sustava romana *Osvit*, tj. sve stvarne ličnosti koje Gjalski prikazuje prvenstveno su likovi koje možemo analizirati kao sastavnice književne strukture ne uspoređujući ih s historijskim ličnostima na koje nas zbog svojih imena podsjećaju.

Druga skupina likova, budući da su izmišljeni, ostaju na razini znaka osobnosti, tj. analiziramo ih ili dotad pruženim obilježjima ili ih sagledavamo kao cjelinu, no bez obzira na način na koji ih analiziramo, također im određujemo značenje unutar zatvorenog sustava ovoga romana.

¹²⁹ Usp. Peleš, str. 47. / 48.

11. U NOĆI

NEKA ZASJA JEDNOM U SVE STRANE LUČ PROSVJETE, ZNANJA I ULJUĐENOSTI, PA ĆE SVEGA NESTATI.

„U romanu »U noći« želio sam da pokažem na kakve je žalosne i pogubne putove udarila naša mladež poslije 1870., a da nisam slabu studiju učinio, dao mi je život oko mene potpun dokaz. Moj zadnji kapitul romana još se nije u tiskari osušio na papiru kad se u zbilji upravo onako nešto desilo kako sam ja bio napisao.“ (Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str. 358.) Ovim riječima Gjalski opisuje motivaciju vlastita romana koji je u prvotnomu obliku izlazio u nastavcima u časopisu *Vijenac* u drugoj polovici 1886. godine. Opis motivacije i vremenska bliskost romana i zbivanja koja opisuje svjedoče o tome da je Gjalski građu za svoj roman preuzeo iz vlastite suvremenosti, što potvrđuje i podnaslov romana „svagdašnja povijest iz hrvatskoga života“.

U svagdašnjoj pripovijesti¹³⁰ iz hrvatskoga života Gjalski prikazuje političku situaciju vremena poslije 1870. godine, odnosno sliku društva koje je iskvareno, licemjerno, nemoralno. Kako bi što zornije prikazao stanje toga vremena, Gjalski prikazuje političke stranke, njihove predstavnike i stranačka opredjeljenja prema kojima su podijeljeni i likovi u romanu. Iako se susrećemo s velikim brojem likova, u prvom planu sa studentima, a zatim i s obiteljima, obiteljskim prijateljima i tzv. javnim osobama, glavni su likovi ovoga romana Petar Krešimir Kačić i Živko Narančić.

Kačića i Narančića na početku romana upoznajemo kao dvojicu prijatelja, sličnih nazora i interesa, čije prijateljstvo seže od studija u Beču, gdje su zajedno provodili mnogo vremena, a nastavlja se studijem u Zagrebu gdje ih mi i upoznajemo.

„Obični im razgovori bijahu ili »interesantne kauze«, ili su jedan drugomu pripovijedali, što je koji lijepo i umno našao u knjizi pročitanoj toga dana. No također često, veoma često govorahu o domovini i domaćim stvarima, s ljubavlju se sjećajući njezinih krasota, s ponosom ističući njezine uvjete za napredak, sa žalošću šapćući o grijesima i porocima naroda, a smjelim zanosom crtajući budućnost, kakvu joj žele. Kod toga dakako ne bi mogli izbjeći ni političkim pojavima a, koji trzaju domovinom tako dugo, bez prestanka i na sve strane; no nisu nalazili potrebe, da se upuste u kritiku ili odluče

¹³⁰ Nemeć u svome djelu *Povijest hrvatskog romana* kaže da povijest iz podnaslova valja shvatiti kao pripovijest. Usp. Nemeć, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 208. / 209.

ovamo ili onamo. Čitavo im se uvjerenje sastojalo u jednoj izreci: »Ljubi, sinko, domovinu svoju hrvatsku više nego samoga sebe!«¹³¹

Ovo razumijevanje i prijateljevanje slabi kako Kačić počinje provoditi više vremena s Jelenčićem, Puškarićem i ostalima iz toga društva. Činjenica jest da su i Kačić i Narančić rodoljubi i da ih je zanimala domovina i stanje u njoj¹³², no uvijek je Kačić bio nekako gorljiviji, strastveniji. I dok je Živko smatrao da tek znanjem može pomoći domovini, Kačić se zanosio očevim pismima i žestio na loše stanje u domovini koje mu je otac opisivao.

„Kačić se je svojim više strastvenim temperamentom doista znao često ražariti i uzbuniti, no svaki put bi ga Narančić svojim mirnim i objektivnim promatranjem utišao, rekavši: - A manimo se toga; premladi smo, mogli bismo biti nepravedni. Bit će vremena kasnije, sada ne možemo koristiti a škoditi mnogo, jer ako se jednom upustiš, nećeš više moći, kako bi trebalo, slijediti svoga profesora niti prosjediti ostalo vrijeme u knjižnicama. Naposljetku mora se priznati, politika nije jedino stvar čuvstva, nego poglavito umijeće razbora i znanja. Zar možda mi, koji se ovdje bavimo »Corpus jurisom«, možemo prosuđivati potrebe dnevne politike? - Doći će vrijeme, a dotle moj Krešimire, učinit ćeš se najvrednijim svoga imena, budeš li mnogo, mnogo zajedno sa mnom učio. Ja se usuđujem tek onda uskliknuti »Živila Hrvatska«, kad svršim svoju svagdašnju partiju rimskoga prava, pravne filozofije i kad pročitam još koju stranicu u kojoj lijepoj knjizi. Jer tad znadem, da sam joj se odužio i da ću danas sutra moći za tu Hrvatsku raditi.«¹³³

Budući da bi Živko uspio na taj način smiriti Kačića i vratiti mu vjeru u učenje i znanost, neminovno je da nas nakratko ne podsjetite na najpoznatiji par sanjara i realista iz 17. stoljeća, Cervantesova don Quijotea i Sancha Panzu. Ta usporedba blijeđi gotovo jednako brzo kao što se i pojavila. Naime, nakon sveučilišne skupštine na kojoj Kačić sluša, a zatim i brani Jelenčića i njegov rodoljubni govor, za Kačića se sve neočekivano promijenilo. Iako je odgojen u duhu Ilirizma o čemu svjedoče i očeva pisma¹³⁴ i iako je bio posvećen učenju, a ne politiziranju i strančarenju, Kačić se iznenada našao u društvu ljudi s drugačijim političkim

¹³¹ Gjalski, *U noći*. 1996., str. 37.

¹³² O čemu svjedoči i citat br. 131.

¹³³ Gjalski, *U noći*. 1996., str. 38.

¹³⁴ Gjalski, *U noći*. 1996., str. 39. / 40.

stavovima od njegovih dosadašnjih, no koje ga je polako pridobivalo za sebe. Kako je bio vrlo mlad, a i vrlo labilan i naivan, Kačića su lako osvajali odrješiti Jelenčićevi i Bolićevi govori. Primjećivao je on neke nedosljednosti¹³⁵ u njihovim stavovima, no rodoljubna je riječ bila jača. Živko je primijetio promjenu u prijateljevu ponašanju i pokušao ga u nekoliko navrata podsjetiti na važnost učenja i knjiga, odnosno na uzaludnost političke borbe bez temelja.

„Jer prvo, mladić imade premalo iskustva, ta ni u politici nije dovoljan diletantizam, pa tako nema od njega nikakove koristi, a štete velike. Nemojmo se u tome varati. Kad si jednom u političkoj borbi, zbogom knjige! Borba sama čini nas rastresenima i razdražljivima, a, što je glavno, otima nam vremena, osobito pak kod nas, kod kojih užasnom brzinom preotimlje mah ona naša draga lijenost, koju smo morali naslijediti od Tračana, Tribala, Ilira i Kelta. Napokon lakše je čitati novine i brošure nego učiti znanstvene knjige, i tako prođe godina, dođu ispiti, gradivo se tek nekako svlada, samo da su mogući makar kakvi odgovori, pa mladić nema snage, da si svojim znanjem osigura život, nego se utječe pod okrilje službe, pa od vatrena političara akademičkoga eto ti strašljiva šutljiva činovnika, najboljeg oruđa svačije volje. Manimo se dakle, moj Krešimire, jalova posla, doći će naše vrijeme, pa budemo li se sada za nj pripravljali opsežnim znanjem, eto - pobjeda je naša.“¹³⁶

Budući da je Kačić sve više vremena provodio s Jelenčićem, Bolićem i ostalima, počeo je izbjegavati susrete s Narančićem, preispitivati njegove nazore, sumnjati u njega, a time je i Živkov utjecaj počeo popuštati što je kulminiralo svađom i razilaženjem nakon prepirke s glumcem na Markovu trgu.¹³⁷ Zanimljivo u odnosu Kačića i Narančića jest to što je Narančić poput kakva vizionara prorekao Krešimirovu budućnost. Prvi puta kada mu je obrazlagao svoje nepristupanje stranci i apsolutne ideale, a drugi puta odlazeći od njega nakon svađe.

„Čim se pak počne u stranke dijeliti, čim svojom mladenačkom nepravедnosti uzme ove uzvisivati, a one u blato bacati, nije više moguće, da ne padne u stranačke pogrješke i da najsvetija načela vječnih istina ne podredi stranačkim obzirima. Idealâ nestaje. Često se

¹³⁵ Usp. Gjalski, *U noći*. 1996., str. 54. „Jedno mu se samo dalo na čudo. Gotovo svaka druga riječ bila im je kletva na autoritete, tužili se na nesreću, da Hrvati uvijek moraju imati svoje autoritete, a ipak svi se slijepo pokoravaju mnijenju Bolićevu.“

¹³⁶ Gjalski, *U noći*. 1996., str. 69.

¹³⁷ Usp. Gjalski, *U noći*. 1996., str. 106., 107.

dogada, da najslobodoumnije stranke, koje imadu najljepši program, za volju stranačke taktike rabe najgadnija sredstva, pače na stranu porinu temeljna načela slobodoumlja i svega krasnoga, što je s tim u savezu. Osumnjičivanje protivnika, širenje laži, grđenje svega i najboljega iz protivnoga logora, hvaljenje svake nepravедnosti, počinjene na protivniku, sve to danomice donosi dnevna stranačka politička borba. Žalosno je, al ljudi su ljudi. Ako se dakle mladež upušta u strančarenje, neće li morati i ona tako činiti? A kako se to slaže s onim, što mora barem u srcu i duši mlada čovjeka stajati čvrsto kao pećina u planini? Preziri laž a obožavaj istinu, mrzi na krivicu, poštuj pravicu, to mora da bude temeljni kamen mišljenja i čuvstvovanja mladićeva, a eno, kad je jednom u stranačkoj borbi, ne može više takav da bude. On će odobravati svaku nepodopštinu praktičnoga svijeta, »jer tako zahtijeva taktika stranke«.¹³⁸

„Ali pamti! Danas ja žalim, poslije bit će tebi žao. Uz Jelenčića navikat ćeš se doduše mnogo o ljubavi domovine, nitko ti neće biti dosta velikim, dosta iskrenim patriotom osim tebe samoga, Jelenčića i Bolića; deklamovat ćeš mnogo o velikoj Hrvatskoj, za volju politike bit ćeš i klevetnikom i lažljivcem i prostakom. A vrijeme će letjeti i ti ga nećeš upotrebiti, da nabereš znanja i snage, pa da se oboružaš onim jedinim oružjem, kojim se može za Hrvatsku raditi. Najbenavije tele moći će ti na najludi način Hrvatsku vrijeđati, najbesramniji izdajnik moći će svojim prodanim razlozima protiv Hrvatske griješiti; a ti ćeš morati šutiti, jer će ti manjkati umno oružje, ili ćeš svoje neznanje sakriti u prostu viku. A onda doći će svagdašnje potrebe, i bez znanja, lišen idejalna poleta, ti ćeš morati segnuti za onim, što će ti biti najbliže i možda ćeš upravo uz Jelenčića i Puškarića tražiti jaslе, što ih netom spomenu, da se nahraniš. Strašno! - a tako dobro srce, tako krasna glava!“¹³⁹

Kačić je, dakle jedan izrazito labilan lik koji, kako ističe Nemeć, „izdaje svoje mladenačke ideale, ulazi u krug opozicije i postaje opozicijski agitator.“ (Nemeć, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 209.) On je osoba koja treba nekoga da za njega bude glas razuma, da mu pomogne odlučiti, da ga nagovori. Zanimljivo jest to da je Kačić svjestan svoje slabosti i manjka odlučnosti. „»Napokon - bit će najbolje! Barem je jeftino, - ako i nije košta najbolja. Al neka bude, sad nije drugačije. Ali i jesam

¹³⁸ Gjalski, *U noći.* 1996., str. 68.

¹³⁹ Gjalski, *U noći.* 1996., str. 112.

proklet slabić, odlučim, da ne - a eto - odmah me svaki okrene! -« mislio u sebi Kačić, kad se već dogovorio, da će se još danas useliti.“ (Gjalski, *U noći*. 1996., str. 273.) Kao takav, Kačić je i plah sa ženama i dugo mu treba dok ne odluči nešto poduzeti, no važno je naglasiti da se, za razliku od likova poput Borislavića ili Kotromanića, Kačiću apsolutno podređivanje rodoljubnim ciljevima čini hladno i bešćutno, odnosno njega ne susrećemo u dilemama „žena ili domovina“, ali ga zato muče razne etičke dileme.¹⁴⁰

Nakon što se vraća na očevo imanje, s jedne strane kako bi učio za ispit koji nije položio zbog bavljenja politikom, a s druge kako bi osvijestio narod, Kačić se susreće s predstavnicima različitih političkih opredjeljenja. Budući da se s ocem sukobljava zbog njegovih ilirskih nazora, a s Krnjetićem zbog njegova mađaronstva, Lőkös tvrdi kako je Gjalski tim sporovima prikazao političku diferenciranost plemstva, ali i nerealnost pravaških ideja koje Kačić predstavlja. (Lőkös, 2010., str. 235.) Kolika je plitkost ljudi i koliko je takvih poput Kačića najbolje pokazuje Krnjetićev primjer. Čovjek koji slike svih mađarskih velikana povješao po zidu, djecu nazvao mađarskim imenima i učio ih mađarski jezik i mađarske napjeve, nakon nećakove tragedije zbog mađarskih težnji, mijenja svoje stajalište i postaje pristašom pravaštva. Ovim primjerom i prikazom Kačićeva životna puta, Gjalski je, tvrdi Lőkös, „htio skrenuti pozornost na to da je s Kačićevim mentalitetom hrvatski narod u opasnosti, što je ustvari kritika onih pravaša koji su izdali narod i sklopili savez s Khuen-Héderváryjevim režimom.“ (Lőkös, 2010., str. 222., 223.) Osim što je ovaj roman kritika pravaštva koje zastupa prvenstveno Bolić sa svojim istomišljenicima, a zatim i Kačić, Nemeč naglašava da se Gjalski u ovom romanu, osim s aktualnim političkim problemima, „zapravo obračunao i s vlastitim mladenačkim uvjerenjima.“ (Nemeč, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.*. 1995., str. 210.)

Pri analizi ovoga djela Šicel u svojoj monografiji o Gjalskome kaže kako „Kačić nesumnjivo nosi neke autobiografske crte autorove.“ (Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 160.) U toj se činjenici ogleda obračun s vlastitim mladenačkim uvjerenjima jer je sam Gjalski, kao što je već spomenuto¹⁴¹, prošao Kačićev politički put – od narodnjaka je postao pravaš, a na kraju je prihvatio državnu službu i prošao gorak put u činovničkoj karijeri. Osim toga Šicel navodi i primjer kada Kačić krivi svoju plemenitašku krv za finoću koju posjeduje¹⁴² kao vrlo autobiografski element, a nije zanemariva ni pravaška lektira kojom se Kačić služi, a koju u

¹⁴⁰ Etičke dileme posebno dolaze do izražaja pred kraj djela, tj. kada Kačić traži posao.

¹⁴¹ Usp. prvu narativnu cjelinu *Rukoveti*.

¹⁴² Usp. Gjalski, *U noći*. 1996., str. 54. „Pa i jesu ove sve finoće, etikete, da, sve je to ludost! Kriva je moja luda plemenitaška krv; one stare kurije još na drugo koljeno uplivaju!“

svojoj autobiografiji spominje i Gjalski.¹⁴³ Možemo zaključiti da kroz elemente Kačićeva lika, Gjalski pokušava opravdati vlastite postupke. Čini li to da bi smirio svoju savjest ili da bi se opravdao pred drugima, ne možemo znati, no u Kačićev je lik bez sumnje upisao dijelove vlastite tragične ličnosti. Da je tomu tako svjedoči i činjenica da uz *Krovove*, *Borislavića* i *Radmilovića*, Sablić-Tomić i ovaj tekst smješta u autobiografski model autofikcije u kojemu je lik identičan autoru i u njega su utisnuti tragovi autorove ličnosti.¹⁴⁴

Kakva je situacija s Borislavićem i Radmilovićem, vrlo je slična i s Kačićem i Narančićem. Naime, u svaki od ovih likova Gjalski je upisao poneke elemente vlastite ličnosti. Unutar teksta, ovi su likovi kao i prethodni, dio zatvorenog sustava romana unutar kojega imaju značenje, no izvučemo li neke njihove osobine – Kačićev politički put, njegovu plemenitašku krv; a Narančićev moralizam i politička opredjeljenja – oba ova lika postaju simbolima, odnosno, kao što je već nekoliko puta na različite načine parafrazirano, vrijednošću koja u izvanknjiževnom tekstu nastaje u nefabularnoj tvorbi gdje se individualna značajka – u jednom slučaju politički put, u drugomu moralizam – javlja kao opća odrednica za konačan zaključak. Individualne značajke likova Kačića i Narančića uspoređuju se sa zbiljskom osobom koja je sam autor, odnosno i u ovom slučaju govorimo o ličnosti autora unutar njegovih vlastitih likova.

Tragičnost koju dijele Kačić i Gjalski ogleda se u konačnoj političkoj, tj. poslovnoj odluci. Iako je Lucić u nekoliko navrata¹⁴⁵ Kačiću ukazao na pozadinske igre njegovih novih kolega i na njihovo beskičmenjaštvo, Kačić svejedno nije mogao vjerovati da su se odrekli ideja za koje su se zalagali, kao ni da su izdali i njega opisavši ga „izdajicom, protuhom, vječnim kandidatom ispita i bivšim suradnikom službenih novina.“ (Gjalski, *U noći*. 1996., str. 309.) Nakon tog otkrića Kačić se osvijestio, prokleo politiku i strančarenja. Shvatio je kako je učinio ono čega se najviše grozio¹⁴⁶, tj. da je zbog politike izgubio mnogo nepovratna vremena po kavanama i sličnim mjestima, žalio je što nije poslušao Živka i dovršio školu. Njegova tragičnost kulminira u zadnjim poglavljima romana. Kako bi imao koliko toliko sreden život s Ružicom, Krešimir Kačić izdao je samoga sebe i vlastita uvjerenja potpisima na Hojkiceve papire, odnosno pristankom na činovničku karijeru u vladinoj službi. Iako je pogazio svoju riječ da „neće nikada u državnu službu stupiti“ (Gjalski, *U noći*. 1996., str. 41.), dodatnu gorčinu njegovoj sudbini daje upravo činjenica što se „prodao“ ništavnu čovjeku,

¹⁴³ Usp. Gjalski, *Za moj životopis*. 1964., str. 352.

¹⁴⁴ Usp. Sablić-Tomić, 2000., str. 3.

¹⁴⁵ Npr. Gjalski, *U noći*. 1996., str. 265.

¹⁴⁶ Usp. Gjalski, *U noći*. 1996., str. 37.

oportunistu, svome, kako u političkom, tako i u ljubavnom pogledu, najljućem protivniku, i time pogazio i ono malo ponosa što mu je ostalo.

Kačićeva je odluka, naravno najviše zapanjila Narančića. Iako je donekle predvidio Krešimirovu sudbinu, Živko nije očekivao ovakav završetak. Zapanjen i osramoćen Živko još jednom opisuje bijedan Kačićev životni put.

„»Nisam ipak mislio, da će baš tako strašno biti. Dosta mi je bilo, što sam se morao boriti, da neće čovjek dosta naučiti pa se zapustiti, te da neće biti od njega nego prazan vikač ili opet jednostavan sirotan, koji ide u službu, da steče hljeba. Ali ovo! Ah, pa da se čudim! Uzeli mu najprije vjeru u sve, ubili mu ljubav za ljepotu i znanost, naučili ga mrziti sve ono, što i neprijatelji hrvatski mrze, a onda opet morao je proniknuti u svu njihovu kukavštinu i beznačajnost. A vrijeme odmiče, život traži svoje: moralo je tako doći! Najžalosnije je uza to, da nije on sam -, nego ih Hrvatska ima u svakom kutu - ovih izgubljenih Kačića.«¹⁴⁷

Kako tvrdi Nemeč, Narančić je postavljen kao svojevrsna „pozitivna protuteža“ (Nemeč, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 210.) Kačiću i Hojkiću, odnosno on je „zastupnik piščeva morala i glasnogovornik njegovih političkih uvjerenja.“ (Nemeč, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 210.) Iz tog razloga Lőkös, uz obračun s aktualnim i vlastitim političkim uvjerenjima, ovaj roman klasificira i kao „manifestaciju strossmayerizma“ (Lőkös, 2010., str., 224.) čiji je predstavnik, dakako Živko Narančić. Kroz njegove motivacijske govore upućene Kačiću vidimo i koji su (apsolutni) ideali njegova programa – učenje, znanje, kultura i rad, odnosno Živko je, prema Lőkösu, u ovomu romanu „barjaktar njegovanja narodne svijesti i narodne naobrazbe, dakle najkarakterističnijih Strossmayerovih ideja.“ (Lőkös, 2010., str. 224.) Osim u govorima upućenima Kačiću, Narančić u raspravi o Srbima i Hrvatima na Markovu trgu predstavlja program za koji se zalaže i sažima *strossmayerovske* ideje: „Neka zasja jednom u sve strane luč prosvjete, znanja i uljuđenosti, pa će svega nestati.“ (Gjalski, *U noći.* 1996., str. 10.) Budući da je roman kritika pravaštva koje je prikazano oko Bolića i Kačića, a da se Živkovi nazori tumače kao piščevi, nije teško zaključiti za koji se politički program opredjeljuje Gjalski. Zanimljivo je to da kroz Živka Gjalski promiče politiku 19. stoljeća za koju se u konačnici opredijelio, ali da kroz Kačića prikazuje vlastiti politički put.

¹⁴⁷ Gjalski, *U noći.* 1996., str. 345., 346.

Važno mjesto u karakterizaciji Živkova lika, lika koji je, Nemečevim riječima, „žrtvovan u ime neke ideje“ (Nemeč, *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* 1995., str. 210.) zauzima ljubavna priča s barunicom Mislaj, odnosno činjenica da je Živko, istina uz njezino poticanje, završio školu i položio ispite, tj. ostao vjeran onomu što je Krešimiru uvijek govorio – prvo knjige, onda sve ostalo.¹⁴⁸ Iako je Živka, kako i sam kaže, „drugdje uhvatilo“ (Gjalski, *U noći.* 1996., str. 303.) čime aludira na bijeg i ljubovanje s barunicom, ispunio je ideale koje je propagirao. No, time se Narančić učinio pomalo neuvjerljivim, tj. Gjalski je žrtvujući lika za dokazivanje teze o važnosti učenja i znanja, pretjerao jer i sam Narančić kaže da nije imao takvoga oca, ne bi ni njega minula politika¹⁴⁹, odnosno nije ustrajao zbog političkoga programa, već zbog pritiska roditelja.

¹⁴⁸ Usp. citat br. 133.

¹⁴⁹ Usp. Gjalski, *U noći.* 1996., str. 303.

12. PRONEVJERENI IDEALI

ČISTO SE STAROM RODOLJUBU KOŽA JEŽILA I GORKO I BOLNO MORADE GLASNO USKLIKNUTI? – KAMO SMO TO DOSPJELI? U KAKOVU STRAHOTU SMO ZAPALI?

Roman *Pronevjereni ideali* posljednji je Gjalskijev veći prozni tekst. Svi kritičari i proučavatelji¹⁵⁰ Gjalskijeva opusa ističu kako je ovaj roman umjetnički bezvrijedan, no da je njegova vrijednost u dokumentarističkoj, gotovo novinarskoj analizi društvenih pojava iz razdoblja nakon 29. listopada 1918. godine. Da roman opisuje činjenično stanje o događajima i prilikama onoga vremena, svjedoči i Gjalskijev vlastiti politički put kojeg u pogovoru romana donosi priređivač Dubravko Jelčić, opisujući kako je

„nekadašnji pravaš i u đlačkim danima ideološki privrženik »velike Hrvatske«, a potom strossmayerovski narodnjak i opozicionar, »vječni pristav« koji je zbog neslaganja s politikom Khuenove vlade kao pristav i umirovljen prije vremena, prešao rubikon hrvatske politike. Putovao je u Beograd na krunidbu Petra I. Karađorđevića, primio od njega tom prigodom Orden Svetog Save prvog reda, pristupio Hrvatsko-srpskoj koaliciji i na njejoj listi bio izabran narodnim zastupnikom u izbornom kotaru Petrinja, ušavši tako u hrvatski sabor, a potom i u zajednički ugarsko-hrvatski sabor kao predstavnik one političke struje, koja je pripremala teren da Hrvatska, nakon prvoga svjetskog rata, uđe u državnu zajednicu južnih Slavena, sa Srbima i Slovencima. Pa kad se to i dogodilo, Gjalski je, kao jedan od najuglednijih pobornika nove države, ušao 1919. i u privremeni parlament Kraljevstva SHS u Beogradu.«¹⁵¹

Sukladno tomu Lökös ističe kako se Gjalski u ovomu romanu obračunava upravo sa svim ideologijama i nadama koje su ga zaokupljale za života¹⁵², pišući ujedno i povijest izgubljenih iluzija četiri generacije obitelji Banović počevši od Matije Banovića, preko Livija do Radoslava i Branimira, te zaključno s Ivanom Banovićem, Branimirovim sinom. Svaka naredna generacija Banovića nasljeđuje očeve i djedove, odnosno pristaše su ideje

¹⁵⁰ Usp. Nemeč, 1995., Šicel, 1995., Jelčić, 1994.

¹⁵¹ Jelčić, 1994., str. 212.

¹⁵² Usp. Lökös, 2010., str. 335.

južnoslavenskog ujedinjenja¹⁵³, ideje koja se rodila u Hrvatskoj, no koja je vrlo brzo krenula neočekivanim tijekom završivši ukidanjem hrvatske neovisnosti. Upravo je taj neočekivan tijek razvoja velike ideje i glavni problem s kojim se u tekstu suočavaju, kako Banovići, tako i svi Hrvati.

Branimir Banović veliki je idealist. Njegovu vjeru u ujedinjenje i suživot slavenskih naroda gotovo ništa ne može uzdrmati. Štoviše, ukoliko netko iznosi sumnje u razvoj ujedinjenja, Branimir negoduje, ljuti se i kategorički ne prihvaća takva razmišljanja. Zanimljivo je da prvo zrno sumnje Branimiru usađuje seljak Pavel Krajčić, odnosno kako Pavel, već na prvim stranicama romana nagovještava nesretnu sudbinu pokreta ujedinjenja.

„No da – ja dobro razumijem, da je za nas korisno što smo se riješili Mađara – taj nas je gnjavio i mučio – znam ja za Jelačića bana – čitao sam! – Ali kako je to dobro, to opet ne ide mi u glavu, da bi za nas dobro bilo, ako se ujedinito sa Srbijom. Ja sam bio u Srbiji cijelo vrijeme, dok se je ondje ratovalo pak znadem dosta toga o Srbiji. Ne će nam, bogami, dobro biti. ... Osim toga mrze nas oni! To si ne možete predstaviti kako nas mnogi i mnogi mrze. Čim se znade da ste katolik a niste pravoslavac, onaj čas niste više za njega čovjek. ... Siguran sam, njihovo gospodstvo, te će i oni brzo uvidjeti da je moj strah opravdan.“¹⁵⁴

Branimira, naravno, boli što njegov domaći čovjek govori na taj način, čak sebi predbacuje manjak neosviještenosti seljaštva, no njegovo nezadovoljstvo poprima potpuno drugu dimenziju kada vrlo slične sumnje i nazore čuje od vlastitoga sina koji svoju zabrinutost temelji na iskustvima s fronte gdje je više puta bio svjedokom kako se narodno jedinstvo ne shvaća onako kako bi se moralo shvatiti.¹⁵⁵ Uz svu ljutinu koja se u njemu pojavila, Branimira je još više boljela činjenica što svoje suprotno stajalište nije imao kakvim argumentima poduprijeti te nije mogao ništa Ivanu odvratiti. Tješio se da je to prijelazno stanje pesimizma i da se ljudi samo trebaju priviknuti na novonastalu situaciju.

Daljnji razvoj događaja polako ali sigurno narušava Branimirovu iluzornu sliku o ujedinjenju. Slijed negativnih dojmova kreće kada Banovići odlaze u Beograd na zasjedanje narodnog predstavništva. Već sama činjenica da je zasjedanje premješteno iz Zagreba u

¹⁵³ Ideja da će Hrvati i Srbi živjeti kao bratski narodi u istoj domovini zajedno s Bosancima, Slovencima i Makedoncima.

¹⁵⁴ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 18. / 19.

¹⁵⁵ Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 21. / 22.

Beograd Branimiru je ukazivalo na moguće zlo za narodno ujedinjenje. Glavni je problem, smatrao je Branimir, bio taj što je Beograd bio još uvijek razrušen i potpuno neprikladan za zasjedanje narodnog predstavništva.

„Nemaju gotovo ni noža ni viljuške ni tušice ni popluna. Sve – sve im je uzeto. Upravo je prava neprilika Beogradu, ako im se sada naprti to zasjedanje predstavništva. Kamo će smjestiti toliko ljudi? Gdje da nađu mjesta za skupštinu? – Ne daje li se samo od sebe, da barem za prvi čas, ta iz praktičnih već razloga – udese taj sastanak predstavništva u Zagrebu, gdje su krasne saborske prostorije, gdje je i sasvim moguće uredno ukonačenje narodnih poslanika, gdje imade i uređena saborska kancelarija, jednom riječi, gdje je sve i sva, da bude onako kako bi moralo da bude?“¹⁵⁶

Da je on doista pravi zastupnik ljubavi slavenskog juga, govori i činjenica kako mu nije važno samo da bude sjednica u Zagrebu, već da bude tamo gdje je prikladnije. „Pa ako im je Zagreb nepriličan bog zna radi česa sve ne, - ta eno im Sarajeva, eno Ljubljane – eno Dubrovnika, gdje bi svagdje bilo podesnije negoli u Beogradu. Pa gdje je onda bratska ljubav, gdje jedinstvo, gdje ravnopravnost – gdje sve to – ako već kod ovakvog slučaja nastupaju ovako?“¹⁵⁷

Ostali događaji u Beogradu¹⁵⁸ također teško padaju zastupniku narodne sloge, no ni u Kosovčaku-Šabcu ne očekuju ga dobre vijesti. Naime, kod kuće se Banović susreće s agrarnim povjerenstvom koje je došlo s ciljem da podijeli Banovićevu zemlju seljacima kako među njima ne bi bilo sirotinje i kako bi zemlja bila „samo u ruci onoga koji ju u vlastitom znoju obrađuje“ (Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 73.). Banović se, naravno, ne slaže s novom agrarnom reformom smatrajući kako bi se time dobilo upravno suprotno – veliki gubitak. No, iako se i seljaci slažu s njime i ne žele gospodskih zemalja, povjerenstvo je Banovićevu zemlju dodijelilo seljacima iz susjednog mjesta, a njemu je jedino preostalo da na

¹⁵⁶ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 49.

¹⁵⁷ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 49.

¹⁵⁸ Susret s Jeremijom Popadijićem koji mu iznosi primjere na koji beogradska čaršija maltretira stanovništvo i drži monopol (Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 52.); susret s Prugaskom koji smatra da je Srbija najviše pretrpjela u ratu i da se naknada treba naplatiti od ostalih ujedinjenih zemalja (Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 59.); suputnici Beograđani u vlaku iz čijeg razgovora Banović saznaje za mnoge slučajeve korupcije u Srbiji (Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., 62./63.); čitav izgled grada, posebice Terazija (Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 54.).

istu tu zemlju i dalje plaća porez. Iako je situacija postajala sve nepodnošljivija, Branimirovo razmišljanje u tim trenucima posebno je zanimljivo.

„U tim prilikama, u tim teškim nepodnosnim prilikama, bolno je trpio, da je to zlo nastalo s ispunjenjem njegovim nacionalnim idealom. Naravski, on nije kao mnogi drugi njegovi znanci stavljao to zlo na račun toga ispunjenog narodnog ideala. Bio je previše pravedan i pametan da ne bi uviđao, da ovi zločini i ova zločinstva nisu ni u kakvoj organskoj svezi s nastankom nove nacionalne države već su samo posljedica nesreće, što je i nacionalna stvar i nova nacionalna država zapala u one nespretne i zločeste ruke, u koje je zapala – ona strašna nesreća, da su se kormila državnoga prihvatili ljudi koji ni u kojem pogledu nisu vrijedni da budu kormilari.“¹⁵⁹

Vidimo da, iako je njegova iluzorna slika do sada već prilično zamagljena, i iako je sam, dok je boravio u Beogradu, osjetio strah, „strah, da (se) smisao za pravo narodno ujedinjenje i ljubav k svim dijelovima toga ujedinjena svijeta, tek u Zagrebu nalazi!“ (Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 55.), Branimir Banović još uvijek stoji uz svoje ideje.

Ni drugi odlazak u Beograd nije promijenio Banovićevo raspoloženje, dapače, trpio je strašne muke uvidjevši i sam da u Beogradu posve drugačije shvaćaju narodno ujedinjenje. Sjedeći u kavani „Moskva“ s Agatonovićem i dva sveučilišna profesora, Branimir Banović polako uočava ono o čemu mu je govorio sin, a prije toga i seljak Pavel.

„Pa ipak – sve je to, što je Banović od ovih ljudi čuo i slušao, stajalo u dijametralnoj opreci s onim što mu je duša kroz tolike godine kao najveću svetinju čuvala i što je kao sveti amanet primio od svojih velikih narodnih učitelja u Hrvatskoj. Njegovo je srce čeznulo za narodnim ujedinjenjem, za skupnom domovinom i za narodnim državnim uređenjem iz želje da bude jak i slobodan narod iste materinske riječi, da ne bude ništa stajalo njegovom kulturnom i narodnom razvoju i napretku na putu, da bude domaja njegove materinske slobodne riječi ujedno i domaja slobode, pravednosti i jednakosti. Daleko je od Banovićeve duše bila svaka pomisao kakove hegemonije, kakovih imperijalističkih pohota i pogleda, kakvog prvenstva ma kojeg dijela naroda. ... A ono što je čuo bilo je tako daleko – tako daleko tim njegovim pogledima! Iz slušanih riječi morao se je uvjeriti da ti ljudi sasvim inače shvaćaju narodno ujedinjenje. Po njihovim

¹⁵⁹ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 77.

pogledima nema to narodno ujedinjenje drugo biti nego da se sav ovaj ujedinjeni svijet utopi u njihovu jedinicu, koju dosada predstavljahu; po njihovim željama ima to ujedinjenje biti nagrada i odšteta za trud i žrtve Srbije u svjetskom ratu; po njihovom shvaćanju nije odlučila to ujedinjenje želja elemenata narodnih izvan Srbije i njihovo nastojanje za ovo ujedinjenje, već je odlučila srpska vojska pod svojim barjakom i sa svojim topom i svojom puškom.“¹⁶⁰

U takvom okruženju, gdje se narodno ujedinjenje shvaća kao prilika da se što više za sebe ugrabi, i Branimir i Ivan u Beogradu očajavaju. Jedina svijetla točka u Beogradu jest Mileva Agatonovićeve, izabranica Ivanova srca. No, svijetla je točka samo s ljubavne strane jer s one političke, Mileva je zagrižena Srpkinja koja se slaže sa svojim sunarodnjacima i smatra kako srpstvo u ovom ujedinjenju treba biti na prvom mjestu. Naravno da će ova razlika u viziji ujedinjenja biti ključna za prekid Ivanove i Milevine ljubavi, no prije toga, ta je ljubav svijetla točka Ivanovu ocu i nada da nije sve propalo.

„Banović i tom prilikom nije mogao zatajiti i utomiti svoj apostolat za ideju narodnog jedinstva i sloge. Ispunjala ga neizrečenim zadovoljstvom, gotovo trijumfalnim osjećanjem pomisao da taj budući brak Ivanov gotovo je simbol toga ujedinjenja i nosioc njegov. Sva ova velika simpatija i onaj veliki ushit što ga je nosio u duši svojoj od prve svoje mladosti za sve što je srpsko, čisto se u gorostasnim dimenzijama dizaše u duši njegovoj i čitavoj nutarnjosti, pak je i tronuto i ushićeno i blaženo ogrlio sina, da mu dovodi u kuću snahu Srpkinju.“¹⁶¹

Koliko su god Ivanove zaruke s Milevom bile Branimiru Banoviću nada u bolje sutra, razočaranja su se i dalje pojavljivala, dapače, gomilala. Sve goru situaciju u ujedinjenoj državi pratimo kroz Ivanov posao u kancelariji odvjetnika Lozića. Naime, Ivan u Beogradu rješava zaostale slučajeve po ministarstvima, no ništa ne uspijeva privesti kraju i dobiti rješenje jer su naprosto svi u Beogradu potplaćeni i korumpirani, a ono što se povoljno rješava, rješava se uz pomoć rođaka ili novaca. U takvim okolnostima Ivanov zanos za narodno ujedinjenje pomalo

¹⁶⁰ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 102. / 103.

¹⁶¹ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 141.

splašnjava, a tome dodatno pridonosi činjenica što je svakodnevno svjedok raznim aferama za koje nitko ne odgovara.¹⁶²

Početak kraja Branimira Banovića započinje Ivanovim govorom u skupštini. Iako je govor bio izrazito nadahnut idejom ujedinjenja i iako je sam Branimir bio ponosan kada su Ivanu nakon skupštine svi čestitali, taj je isti govor na posve drugačiji način protumačen u Srbiji i otada se u obitelji Banović počinju rušiti dugo čuvani ideali. Srbija je na govor i rezoluciju reagirala zahtjevom za uhićenje. Nakon Ivanova uhićenja Branimir Banović u teškoj je mucu počeo otvarati oči i shvaćati što je ostalo od njegove Jugoslavije.

„Njega je zaokupila i nalegla mu se teška, gluha muka prije svega, što je sa užasom u svojoj slobodoumnoj i narodnoj duši morao gledati pred sobom najstrašniju pojavu političke iskvarenosti, bezobraznog terora i stranačke besramnosti, u kojoj iščezava svaki smisao i svako poštovanje za čovječje pravo i njegovo dostojanstvo. A tu strahotu doživljuje u rođenoj, narodnoj državi, za kojom je sav dugi svoj vijek čeznuo i za koju je radio neprekidno i koju je toliko žarko ljubio, a od koje mu sada dolazi toliki jad, tolika sramota!“¹⁶³

Gotovo u nevjerici ponavljao je – „Kamo smo to dospjeli? ... Što je iz naših ideala postalo! Kako su nam ih pronevjerili, kako su ih ubili!“ (Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 185. / 186.)

Ivanova nesretna sudbina potaknula je njegova bratića Krešimira na političko djelovanje iako je bio ratni invalid; slijep i bez desne ruke. Nakon Ivanova uhićenja Krešimir zajedno sa stricem ne može vjerovati što se događa u njihovoj narodnoj državi. Pita se je li za to izgubio oči i izlagao svoj život smrti, da „umjesto napredne unutarnje uprave, koja se je brinula za ekonomski i kulturni napredak naroda, dobivamo ministarstvo policije, kojemu je žandar alfa i omega!“ (Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 186.) Krešimir aktivno održava javne skupštine, novinskim člancima kritizira Beograd¹⁶⁴ i dobiva pohvale i priznanja te poziv u Tursku Hrvatsku da gostuje na velikoj javnoj narodnoj skupštini.

Da su konačno pronevjerene ideje o ujedinjenju potvrđuje kako Krešimirovo ubojstvo, tako i Ivanovo ponovno uhićenje tek što je pušten na slobodu, nakon čega i Branimir Banović

¹⁶² Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 131. / 132.

¹⁶³ Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 185.

¹⁶⁴ Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 197.

priznaje da je sve propalo. „Stari rodoljub i protagonista ideje narodnog ujedinjenja i narodne zajedničke jugoslavenske države upravo je bolnim i ganutljivim riječima iznašao svu ogromnu žalost i nesreću, da su mu se ideali vascijelog života ovako grozno bacili i survali u neprohodno zagušljivo blato.“ (Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 210.)

Na mnogim mjestima u tekstu gdje Branimir Banović iskazuje svoje optimistične stavove o ideji narodnoga ujedinjenja kao da možemo čuti Gjalskijev glas. To potvrđuje i činjenica da je sam Gjalski prošao isti politički put kao i Branimir što možemo iščitati iz njegovih autobiografskih zapisa.¹⁶⁵ Uz to, kada govori o *Pronevjerenim idealima*, i Nevistić u svojoj analizi Branimira Banovića poistovjećuje s autorom.¹⁶⁶ No, pravi Gjalskijev glasnogovornik jest, kako ističe Lőkös, Krešimir Banović. Prije njegova povratka u Kosovčak-Šabac, Krešimir šalje kući pisma. U pismu u kojem javlja stricu svoju ratnu sudbinu, također iznosi svoju zabrinutost i misli oko ideje ujedinjenja.¹⁶⁷ Lőkös ističe kako to Krešimirovo izlaganje sadrži i „Gjalskijevu sažetu konkluziju o svim unutarnjim političkim događajima u novoj državi između 1918. i 1924.“ (Lőkös, 2010., str. 358.) Nadalje naglašava da su Krešimirove konstatacije zapravo zaključci bivšeg političara Gjalskoga koji je proživio sudbinu Hrvata i Hrvatske u „Monarhiji od „Bachove Austrije“, preko vladanja Khuena- Héderváryja, do konačnog sloma te države.“ (Lőkös, 2010., str. 358.) Na isti način Lőkös tumači i Krešimirovu konstataciju da je propuštena prilika za federalizaciju Monarhije, odnosno Lőkös tvrdi da je i u ovom primjeru Krešimir „glasnogovornik Gjalskoga, starog političara i publicista koji je očevitno poznavao i one težnje ugarskih političara i publicista koji su ozbiljno mislili na pretvorbu feudalne monarhije, od staroga Loajosa Kossutha do političara i sociologa mađarskih građanskih radikala, Oszkara Jaszija.“ (Lőkös, 2010., str. 358.)

Budući da je Gjalski prošao buran politički put, kako je prethodno već citiran Lőkös, u „Monarhiji od „Bachove Austrije“¹⁶⁸, preko vladanja Khuena- Héderváryja, do konačnog sloma te države“, ne čudi činjenica da mu jedan lik nije bio dovoljan kako bi pokazao raznolikost vlastita političkoga života i puta. Zanos ilirizmom iz ranih dana mladosti pokazao je kroz Batorića, prikazavši u njemu ličnost svoga oca. Situaciju u državi za vrijeme Khuenove vlade prikazao je kroz lik Stjepana Dobrojevića. Epizodu pravaškog zanosa prikazao je kroz Krešimira Kačića, a *strossmayerovski* zanos kroz Živka Narančića. *Pronevjereni ideali* sinteza su njegova političkoga puta pa je prema tome i lik Branimira

¹⁶⁵ Usp. Gjalski, *Ljubav lajtnanta Milića*. 1996., *Rukovet autobiografskih zapisa*

¹⁶⁶ Usp. Nevistić, 1997., str. 203.

¹⁶⁷ Usp. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. 1994., str. 68. /69.

¹⁶⁸ Lőkös, 2010., str. 358.

Banovića prošao tim Gjalskijevim raznolikim putem. S te strane Branimir postaje simbolom nakon što iz zatvorena sustava romana izvučemo njegovu individualnu značajku; složenost njegova političkog puta. S druge strane, izvučemo li iz zatvorena sustava, u kojemu Krešimir kao lik ima svoje značenje i u kojemu je on znak, sjecište ontoloških, socioloških i psiholoških nizova kojeg je moguće pratiti u njegovu fabularnomu razvitku, Krešimirove konstatacije i sažetke o unutarnjim političkim događajima u državi, i ovaj lik postaje simbolom i ta se njegova individualna značajka uspoređuje sa zbiljskom osobom autora zbog čega nanovo govorimo o ličnosti autora unutar njegova lika, odnosno, njegovih likova.

Budući da ovaj roman doista nije beletristički najuspješniji, važan je zbog „određenih teza i stavova piščevih.“ (Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 181.) Osim toga Šicel naglašava kako u tekstu ima mnogo „dobro uočenih detalja, čak i s podosta autobiografskih činjenica, ali bez snage i analize i sinteze.“ (Šicel, *Gjalski*. 1984., str. 181.) Neosporno je da su neka mjesta opisana do najmanjih detalja, odnosno da je Gjalski doista ovo djelo napisao potaknut vlastitim iskustvom te da mu je želja bila upravo, kako u pogovoru ističe Jelčić, „da što brže, što neposrednije, što uvjerljivije, bez ikakve naknadne stilizacije, kaže ono što ga proganja, što ga noćima muči, težeći više životnoj i političkoj istini nego literarnosti.“ (Jelčić, 1994., str. 214.)

Isto tako, smatram da se moramo složiti s Jelčićem i u tvrdnji da čitajući roman ne možemo izbjeći dojmu da Gjalskomu, dok ga je pisao, „nije ni bilo do književnosti nego do skrušene ispovijedi i dokumentarnog pričanja o vremenu i događajima što ih je proživio i o kojima je želio svjedočiti, i to svjedočiti iz prve ruke, uvjeren da tako ne samo ispunjava svoju dužnost nego i, još više, iskupljuje vlastite grijehе prema narodu, prema bistrom a nemoćnom hrvatskom puku, koji se javlja i u ovom romanu a kojega su, prijevarom, protiv njegove volje odveli u beogradsku tamnicu.“ (Jelčić, 1994., str. 214.)

Pronevjereni ideali piščev su obračun, kako s političkim idejama s kojima se susretao i koje su ga pratile, tako i s ljudima, intelektualcima onoga vremena koji su bili slijepi za potrebe i osjećaje svoga naroda i time izgubili na vlastitoj vjerodostojnosti.

13. ZAKLJUČAK

Analize likova Gjalskijeve proze pokazale su da se Gjalski, prisjetimo li se Peleševe analize¹⁶⁹ lika i ličnosti, uglavnom bavi simbolima, odnosno ličnostima. Zbog svoje naravi, odnosno činjenice da se radi o autobiografskomu tekstu, *Rukovet autobiografskih zapisaka* nema zajednički prozni nazivnik kao ostala obrađena djela. Gjalski je u *Rukoveti* otkrio poziciju subjekta, ličnosti u javnomu i privatnomu životu, odnosno prikazao je vlastiti identitet.

Među ostalom prozom ističu se *Ljubav lajtnanta Milića*, pripovijest okultističko-mističke tematike u kojoj nam Gjalski donosi lik lajtnanta i njegovu tragičnu ljubavnu priču, i *Osvit*, roman koji se bavi političkom i socijalnom situacijom u Hrvatskoj tridesetih godina 19. stoljeća. Jedino lajtnant Milić i Ivan Kotromanić, od ostalih glavnih muških likova, ostaju u potpunosti znakovi, sjecišta ontoloških, socioloških i psiholoških nizova čije značenje određujemo unutar tekstualnog okvira pripovijesti, odnosno romana, jer nam izvanknjiževne značajke ovih likova, posebice Kotromanićeve, nisu poznate. Posebice Kotromanićeve zato što je on, uz Hanu, Kargačevića i još poneke, u *Osvitu* u opreci prema stvarnim ličnostima – Gaju, Draškoviću, Derkosu, Štoosu – izmišljen lik kojega je Gjalski postavio za nositelja radnje upravo iz razloga što piše povijesni roman i kako ne bi naštetio autentičnosti historijskih ličnosti preopterećujući ih simbolizacijskim osobitostima što bi, prema Pelešu, uvjetovalo mijenjanje autorova stajališta prema objektu o kojemu piše.

Preostala se djela, prema određivanju značenjske dimenzije, mogu podijeliti na ona u kojima Gjalski likovima pripisuje individualne značajke drugih osoba i na ona u kojima u likove upisuje vlastite individualne značajke. Prvoj grupi prema tomu pripadaju Kornel Batorić i Stjepan Dobrojević, a drugoj Janko Borislavić, Marko Radmilović, Petar Krešimir Kačić, Živko Narančić, Branimir Banović i Krešimir Banović.

Budući da simbolizacija individualnog u memoarskom tekstu, kakvim tretiramo zbirku *Pod starim krovovima*, nastaje na temelju osnovne opozicije subjekta i njegova viđenja druge individualnosti koja ima svoja zbiljska obilježja, Batorić razinu simbola doseže iz Gjalskijeve pozicije subjekta budući da mu on pripisuje obilježja svoga oca. S druge strane, Dobrojeviću također pripisuje obilježja druge individualnosti, uglavnom ponižavanja i iskorištavanja, tj. obilježja zbog kojih Dobrojevićev lik doseže razinu simbola čiji je temelj kritika onodobnog sustava i pojedinca; Khuena Héderváryja.

¹⁶⁹ Usp. poglavlje 3.

Likovi kojima Gjalski pripisuje vlastite individualne značajke analiziraju se na isti način. Naime, svi su ti likovi prvenstveno funkcionalne sastavnice književne strukture romana i Peleš ističe kako im je nužno prići upravo na taj način.¹⁷⁰ Štoviše, i likovima s povijesnim imenom, poput onih u *Osvitu*, valja prići na taj način i njihovo značenje tražiti u strukturi književnog teksta gdje su oni djelotvorne značenjske jedinice jer uspoređivanje s historijskim ličnostima neće dati nikakva rezultata. Svi likovi druge grupe prvenstveno su znakovi osobnosti, a tek izdvajanjem individualnih značajki postaju simboli, „značenjske vrijednosti koje u neknjiževnom tekstu nastaje u nefabularnoj tvorbi gdje se individualne značajke javljaju kao opće odrednice za konačan zaključak.“ (Peleš, 1982., str. 44.) Kod Borislavića individualne su značajke misli, preokupacije, filozofska stajališta koje more i samog Gjalskog, kod Radmilovića umjetnički zanat i strahovi povezani s čitateljskim (ne)prihvatanjem; kod Kačića se izdvajaju njegov politički put, zaokreti, oklijevanja, i nesuglasice koji ga povezuju s autorom, kod Narančića pak moralizam i politička opredjeljenja; konačno kod Branimira Banovića izdvaja se složenost političkog puta (od ilirizma preko pravaštva i *strossmayerizma* do vizije ujedinjenja), a kod Krešimira Banovića konstatacije i sažeci o unutarnjim političkim događajima u državi, sve značajke Gjalskijeva života ili osobnosti. Lik se, dakle, očituje kao filozof, političar, umjetnik, intelektualac, čuvar prošlosti, što su ujedno i *modeli* kroz koje Gjalski ostvaruje vlastitu ličnost. Sukladno tomu, možemo zaključiti kako je uloga muškog lika u Gjalskijevoj prozi takva da pomogne samomu autoru da izrazi sebe i svoja politička, umjetnička, filozofska i ina stajališta.

Završila bih ovo razmatranje o liku i ličnosti Peleševim riječima. Naime, pri kraju svoga teksta on zaključuje ono što je vidljivo i nakon analize primjera iz Gjalskijeva opusa, odnosno zaključuje kako se analizom pokazalo da razlikovanje individualne jedinice književnog teksta i bilo kojeg drugog diskursa nije inzistiranje na pukim terminološkim distinkcijama, nego je riječ o temeljnim razlikama između književne i izvanknjiževne stvarnosti. Još jedanput naglašava da miješanje naziva „lik“ i „ličnost“, pa čak i „karakter“, odnosno – nepostavljanje jasnih granica između znaka osobnosti i ostalih oblika predočenja individualnih značajki, može dovesti do neodređenih i krivih analitičkih rezultata. Konačno, kaže da je „književna struktura u sebi zatvorena cjelina koja se ne može parcijalno promatrati i analizirati, odvojivši joj pojedinu sastavnicu ne računajući na njenu funkciju u cjelini. Lik je sastavnica artefakta i značenje mu očitavamo u sklopu te specifične znakovne organizacije. Svaka značenjska dimenzija lika upojednačenje je određena niza tematskog sustava djela: njegovih ontoloških,

¹⁷⁰ Usp. Peleš, 1982., str. 48.

socioloških ili psiholoških značajki.“ (Peleš, 1982., str. 50.) Samim time, ističe, smislenost lika tražit ćemo u odnosu prema strukturi djela, a ne izvanknjiževnim sustavima, odnosno valjanost lika koji se naziva Ljudevit Gaj ili Janko Drašković nećemo utvrditi u sukladnosti s povijesnom ili historijskom ličnošću, nego jedino u funkcionalnosti tog znaka osobnosti u samoj romanesknoj strukturi.

14.LITERATURA

IZVORI

- 1) Gjalski, K. Š. (1923.). *Ljubav lajtnanta Milića i druge pripovijetke*. Zagreb: Matica hrvatska.
- 2) Gjalski, K. Š. (1932.). *Radmilović*. Zagreb: Tisak i naklada Knjižare St. Kugli.
- 3) Gjalski, K. Š. (1964.). *Janko Borislavić*. U K. Š. Gjalski, *PSHK: Janko Borislavić: Pripovijesti i lirske minijature*. (str. 5-141) Zagreb: Matica Hrvatska; Izdavačko poduzeće "Zora".
- 4) Gjalski, K. Š. (1964.). *Za moj životopis*. U K. Š. Gjalski, *PSHK: U noći; Za moj životopis*. (str. 345-360) Zagreb: Matica hrvatska; Izdavačko poduzeće "Zora".
- 5) Gjalski, K. Š. (1994.). *Pronevjereni ideali*. Zabok: Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- 6) Gjalski, K. Š. (1996.). *Ljubav lajtnanta Milića*. U K. Š. Gjalski, *SHK: Pripovijesti i članci*. (str. 273-310) Zagreb: Matica hrvatska.
- 7) Gjalski, K. Š. (1996.). *Osvit: slike iz tridesetih godina*. Zagreb: Školska knjiga.
- 8) Gjalski, K. Š. (1996.). *U noći*. Zagreb: Naklada Mosta.
- 9) Gjalski, K. Š. (1996.). *Životopis jedne Ekscelencije. (1816-1870)*. U K. Š. Gjalski, *SHK: Pripovijesti i članci*. (str. 238-271) Zagreb: Matica hrvatska.
- 10) Gjalski, K. Š. (2005.). *Pod starim krovovima i druge pripovijetke*. Zagreb: Školska knjiga.

PREDMETNA

- 1) Barac, A. (1997.). *Ksaver Šandor Đalski: povodom njegove sedamdesetogodišnjice*. U B. Donat, *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom*. (str. 99-127) Zagreb; Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.

- 2) Čedomil, J. (1997.). *O Radmiloviću*. U B. Donat, *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887-1945)*. (str. 25-32) Zagreb; Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- 3) Jelčić, D. (1994.). *Pogovor*. U K. Š. Gjalski, *Pronevjereni ideali*. (str. 212-215) Zabok: Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- 4) Lőkös, I. (2010.). *Pristupi Gjalskom*. Zagreb: Matica hrvatska.
- 5) Nemeč, K. (1996.). *Roman "Osvit" Ksavera Šandora Gjalskoga*. U K. Š. Gjalski, *Osvit*. (str. 289-296) Zagreb: Školska knjiga.
- 6) Nevistić, I. (1997.). *Đalski*. U B. Donat, *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom (1887-1945)*. (str. 175-231) Zagreb; Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.
- 7) Sablić-Tomić, H. (Travanj 2000.). *Autobiografski diskurs Ksavera Šandora Gjalskog*. U *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu.*, str. 97-112.
- 8) Šicel, M. (1984.). *Gjalski*. Zagreb: OOUR Globus.
- 9) Štampar, E. (1998.). *Ksaver Šandor Đalski (1854-1935)*. U B. Donat, *Književna kritika o ksaveru Šandoru Đalskom (1945-1994)*. (str. 5-48) Zabok; Zagreb: Ogranak Matice hrvatske Zabok; Dora Krupićeva d.o.o.
- 10) Žimbrek, L. (1997.). *Sedamsedet godišnjica Ljube Babića Đalskog: Pronevjereni ideali*. U B. Donat, *Književna kritika o Ksaveru Šandoru Đalskom*. (str. 242-251) Zagreb; Zabok: Dora Krupićeva d.o.o.; Ogranak Matice hrvatske Zabok.

OPĆA

- 1) Dukić, Davor et al. (2009.). *Kako vidimo strane zemlje : uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa.
- 2) Nemeč, K. (1995.). *Povijest hrvatskog romana : od početaka do kraja 19. st.* Zagreb: Znanje.
- 3) Peleš, G. (1982.). *Iščitavanje značenja*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.

- 4) Skok, J. (2003.). *Hrvatski realizam*. U sk. autora, *Čitanka 3 : udžbenik za 3. razred gimnazije*. (str. 134-140) Zagreb: Školska knjiga.
- 5) Šicel, M. (1995.). *Povijest hrvatske književnosti XIX. stoljeća. Knj 2., Realizam*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- 6) Zlatar, A. (2003.). *Europski realizam*. U sk. autora, *Čitanka 3 : udžbenik za 3. razred gimnazija*. (str. 84-86) Zagreb: Školska knjiga.

INTERNETSKI IZVORI

- 1) *Zarez*. Preuzeto veljača 2013. iz *Zarez: Dvotjednik zadruštvena i kulturna zbivanja*: <http://www.zarez.hr/218/esej2.html>
- 2) Novi Liber, Srce. *Hrvatski jezični portal*. Preuzeto veljača 2013. iz HJP: <http://www.hjp.novi-liber.hr/>

15. SAŽETAK

Cilj ovoga diplomskoga rada bio je kroz čitanje proznog opusa Ksavera Šandora Gjalskog, staviti akcent na muški lik i ličnost (Gajo Peleš) kao cjelovite znakove. Prije same analize književnih djela autor je postavljen u kontekst realizma u kojemu je povišena identifikacija naglašena već u smislu postavljanja sličnosti između književnosti i *stvarnoga života*. Kao predložak za proučavanje funkcija i područja djelovanja muškog lika odabrana su djela u kojima se lik očituje kao političar, umjetnik, intelektualac, čuvar prošlosti. U analizi djela obradio se korpus, izdvojili su se *modeli muškog lika*, figure u kojima se ti modeli ostvaruju te, konačno, predložio se odgovor na pitanje kakva je uloga muškog lika u Gjalskijevoj prozi i općenito u razdoblju realizma.

Prolaženjem kroz autorov „poetički vrt“ *modeli muških likova* prikazani su od *Rukoveti autobiografskih zapisaka* preko proze regionalne tematike *Pod starim krovovima* (illustriřissimus Battorych) do političkih i drugih romana kao što su *U noći* (Petar Krešimir Kačić i Živko Narančić), *Životopis jedne Ekscelencije* (Stjepan Borojević), *Janko Borislavić* (Janko Borislavić), *Radmilović* (Marko Radmilović), *Osvit* (Ivan Kotromanić), *Pronevjereni ideali* (Livije Banović) i *Ljubav lajtnanta Milića* (lajtnant Milić).

Za analizu ovih djela i za postavljenje *modela muškog lika* poslužila je literatura Gaje Peleša (*Iščitavanje značenja*), Miroslava Šicela (*Povijest hrvatske književnosti* (knjiga II-realizam); *Gjalski* (monografija)), Dubravke Oraić Tolić (*Muška moderna i ženska postmoderna*), ali i drugih autora koji su se u svojim djelima bavili likovima u (hrvatskim) pripovjednim tekstovima.

Ključne riječi: lik, ličnost, identifikacija, značenje, realizam

Key words: character, personality, identification, meaning, realism